

A Critical Evaluation of the Translation of Conceptual Metaphors of Light and Darkness in the Qur'an by AI Models in Light of Lakoff and Johnson's Theory and Newmark's Strategies

Vajihe Farshi

Ph.D. in Linguistics, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran; v.farshi@staff.yazd.ac.ir

Sajed Zare*

Corresponding author, Assistant Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Language and Literature, Yazd University, Yazd, Iran; zare.sajed@yazd.ac.ir

Abstract

This study critically evaluates the translation of the conceptual metaphors of light and darkness in the Holy Qur'an by three artificial intelligence models, Grok, Gemini, and ChatGPT, drawing on Lakoff and Johnson's Conceptual Metaphor Theory (1980) and Newmark's translation strategies (1988). The metaphors of light and darkness, which convey concepts such as guidance, faith, misguidance, and disbelief, are examined in selected Qur'anic verses. The findings indicate that the AI models predominantly rely on the literal reproduction of metaphors. While this approach preserves the surface structure of the original expressions, it often fails to convey the deeper theological, spiritual, and cultural dimensions embedded in these metaphors, particularly for readers unfamiliar with the Qur'an's conceptual and religious framework. The lack of supplementary explanations and the limited capacity to explicate underlying semantic layers, such as "light" as divine guidance and "darkness" or "darknesses" as ignorance and disbelief, constitute major challenges in the AI-generated translations. The study suggests that improving the quality of machine translation of sacred texts requires the integration of cognitive theories of metaphor, training models with authoritative exegetical sources, and the use of Newmark's supplementary procedures, such as explanatory additions or footnotes. The research highlights the significant potential of artificial intelligence in the translation of sacred texts, provided that deeper conceptual and cultural awareness is incorporated into model design and training.

Keywords: conceptual metaphor, metaphor translation, Holy Qur'an, Lakoff and Johnson's theory, Newmark's translation strategies, artificial intelligence

Cite this paper as follows: Farshi, V., & Zare, S. (2025). A critical evaluation of the translation of conceptual metaphors of light and darkness in the Qur'an by AI models in light of Lakoff and Johnson's theory and Newmark's strategies. *Translation Researches in the Arabic Language and Literature*, 15(33), 261-295. <https://doi.org/10.22054/rctall.2025.87219.1801>

Received: July 28, 2025 ■ Revised: November 25, 2025 ■ Accepted: December 09, 2025

Translation Researches in the Arabic Language and Literature is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Introduction

Conceptual metaphors function as fundamental cognitive mechanisms in language, enabling abstract ideas to be understood through more concrete domains. As proposed by George Lakoff and Mark Johnson (1980) in *Conceptual Metaphor Theory*, metaphors are not merely stylistic devices but reflections of underlying mental and cultural structures. In religious texts, particularly the Holy Qur'an, metaphors play a central role in conveying theological, ethical, and mystical meanings. Among the most prominent metaphorical domains in the Qur'an are those of light and darkness, expressed through oppositions such as light versus darkness, day versus night, and life versus death. These binaries carry significant rhetorical and conceptual weight: light frequently symbolizes divine guidance, faith, and spiritual vitality, whereas darkness represents misguidance, disbelief, and spiritual loss.

With recent advances in natural language processing, the translation of sacred texts by artificial intelligence has emerged as a new area of inquiry in translation studies and semantics. This research investigates the translation of light–darkness metaphors in selected Qur'anic verses by three AI models: Grok, Gemini, and ChatGPT. The theoretical framework integrates Lakoff and Johnson's cognitive view of metaphor as conceptual mapping, for example, guidance is light and ignorance is darkness, with Peter Newmark's seven strategies for metaphor translation, including reproducing the same metaphor, replacing it with an equivalent, converting it to sense, omission, addition of explanation, use of simile, and a combination of simile and explanation.

The main objective is to evaluate the extent to which AI models are capable of conveying the abstract and culturally embedded meanings of Qur'anic metaphors in Persian as the target language. The central question is whether these models successfully interpret and render conceptual metaphors rooted in religious and cultural frameworks or whether they primarily rely on literal transfer without capturing deeper semantic layers. Since Qur'anic metaphors embody cognitive and theological schemas rather than surface imagery alone, accurate translation requires both cultural awareness and interpretive sensitivity. For example, light in the Qur'an signifies not merely physical illumination but divine guidance and spiritual insight, grounded in embodied human experience in which light enables perception and orientation.

This extended abstract situates the study at the intersection of cognitive linguistics, translation theory, and artificial intelligence. It highlights the growing importance of accurate sacred text translation in a global context and suggests that while AI may broaden access to religious knowledge, its effectiveness depends on deeper conceptual integration and interpretive grounding.

Literature Review

Metaphorical analysis of the Qur'an has received considerable scholarly attention, particularly regarding the symbolism of light and darkness. Scholars such as Mohamed (2014) and Christiansen (2015) argue that light functions as a metaphor for guidance, knowledge, and divine presence, while darkness represents misguidance, ignorance, and the absence of spiritual value. These metaphors frequently appear as binary oppositions that reinforce moral and theological contrasts.

Studies of specific surahs, including Al-Kahf, demonstrate the extensive deployment of conceptual metaphors throughout the Qur'an (Marlion et al., 2021). Banaeian Esfahani (2025) emphasizes that mappings such as guidance as a bright path and misguidance as darkness constitute central elements of Qur'anic conceptual structure. Dehghan and Vahabian (2022) further show that orientational, structural, and ontological metaphors are systematically employed, especially in conceptualizations of guidance as clarity or elevation and misguidance as falling or darkness.

The translation of Qur'anic metaphors has also been widely examined. Nurbayan (2019) and Shareef (2023) observe that literal translation often fails to preserve the conceptual and spiritual depth of Qur'anic metaphors, resulting in semantic reduction. These findings underscore the necessity of culturally informed translation strategies. Banaian Esfahani (2025) similarly highlights the cognitive grounding of light–darkness metaphors and the challenges they pose in cross linguistic transfer.

In the field of artificial intelligence, metaphor detection and translation have become subjects of increasing research interest. Studies by Chandra et al. (2024) and Ichien, Stamenković, and Holyoak (2023) investigate the capacity of large language models to identify metaphorical expressions in religious texts. However, research indicates that these systems still encounter difficulties in preserving semantic precision in sacred discourse (Fadhel, 2025).

The theoretical foundation of this study is rooted in Lakoff and Johnson's conceptual mapping model, complemented by Kövecses's work on binary oppositions and Gibbs's applications of cognitive metaphor theory. Newmark's translation framework offers practical procedures for rendering metaphors, generally favoring preservation of imagery unless cultural incompatibility necessitates adjustment. Applications of these strategies to Qur'anic translation, such as those discussed by Rumman and Salem (2023), emphasize the importance of supplementary explanations in bridging interpretive gaps.

Despite significant scholarship, limited research has systematically examined AI translation of Qur'anic metaphors through a combined cognitive and translation theoretical framework. This study addresses that gap by evaluating AI performance within a structured analytical model.

Research Method

This study adopts a qualitative, descriptive analytical approach grounded in conceptual metaphor analysis and comparative translation evaluation. First, metaphors related to light and darkness were identified in selected Qur'anic verses using Lakoff and Johnson's framework. These metaphors were categorized according to dominant conceptual mappings, including guidance, knowledge, and faith as light; misguidance, ignorance, and disbelief as darkness; insight as sight; ignorance as blindness; faith as life; and disbelief as death.

Verses were selected through keyword searches, such as *nur*, *zulumat*, *layl*, *nahar*, light, darkness, sight, and blindness, and were cross referenced with existing scholarly analyses. Purposeful sampling ensured representation of all major conceptual categories.

The selected verses were translated into Persian using Grok, Gemini, and ChatGPT. To isolate metaphorical interpretation, only individual verses were provided to the models without surrounding contextual passages. The resulting translations were analyzed according to

Newmark's seven metaphor translation strategies. Each translation was evaluated based on fidelity to Qur'anic imagery, cultural compatibility, semantic depth, and clarity for Persian readers.

To enhance validity, AI translations were compared with interpretations from recognized exegetical sources, including *Al-Mizan* by Allameh Tabataba'i, ensuring that metaphorical meanings were assessed against established theological understandings.

Conclusion

The findings demonstrate that the AI models primarily rely on literal reproduction of Qur'anic metaphors. While this strategy preserves formal imagery and textual fidelity, it frequently fails to convey the deeper theological and cultural dimensions embedded in the metaphors of light and darkness.

Common limitations include the absence of explanatory additions for metaphorical layers, insufficient attention to conceptual mappings, and inadequate handling of grammatical nuances such as the plural form of darknesses versus the singular light. Model specific tendencies were observed: Grok generally preserves rhetorical tone but lacks interpretive support; Gemini occasionally provides limited clarification yet risks semantic dilution; ChatGPT maintains literal precision but may introduce subtle interpretive inaccuracies.

Overall, AI demonstrates potential in translating sacred texts, yet its effectiveness depends on integration of cognitive metaphor theory, authoritative exegetical sources, and supplementary strategies such as explanatory additions. A hybrid model combining artificial intelligence with human interpretive expertise appears to offer the most promising path forward, balancing accessibility with conceptual and theological integrity.

ارزیابی انتقادی ترجمه استعاره‌های مفهومی نور و تاریکی در قرآن توسط

مدل‌های هوش مصنوعی در پرتوی نظریه لیکاف، جانسون و نیومارک

دانش‌آموخته دکتری رشته زبان‌شناسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران؛
v.farshi@staff.yazd.ac.ir

و جیهه فرشی

نویسنده مسئول، استادیار، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه یزد، یزد، ایران؛
zare.sajed@yazd.ac.ir

ساجد زارع*

چکیده

این پژوهش به ارزیابی انتقادی ترجمه‌ی استعاره‌های مفهومی نور و تاریکی در قرآن کریم توسط مدل‌های هوش مصنوعی (گراک، جمینای، و چت‌جی‌بی‌تی) با تکیه بر نظریه‌ی استعاره‌ی مفهومی لیکاف و جانسون (۱۹۸۰) و راهبردهای ترجمه‌ی نیومارک (۱۹۸۸) می‌پردازد. استعاره‌های نور و تاریکی، که نمایانگر مفاهیمی چون هدایت، ایمان، گمراهی، و کفر هستند، در آیات منتخب قرآن تحلیل شدند. یافته‌ها نشان داد که مدل‌های هوش مصنوعی عمدتاً از راهبرد بازتولید تحت‌اللفظی استعاره استفاده می‌کنند، اما در انتقال معانی عمیق و فرهنگی این استعاره‌ها، به‌ویژه برای مخاطبان ناآشنا با زمینه‌های مفهومی، الهی، معنوی و فرهنگی قرآن کریم، محدودیت دارند. فقدان توضیحات تکمیلی و ناتوانی در تبیین مفاهیم معنایی عمیق استعاره‌ها مانند «نور» به‌عنوان هدایت الهی و «ظلمات» به‌عنوان جهل و کفر، از چالش‌های اصلی این مدل‌هاست. پیشنهاد می‌شود با ادغام نظریه‌های شناختی و آموزش مدل‌ها با منابع تفسیری، و بهره‌گیری از راهبردهای تکمیلی نیومارک (مانند افزودن پاورقی)، کیفیت ترجمه‌های ماشینی بهبود یابد. این پژوهش بر پتانسیل هوش مصنوعی در ترجمه متون مقدس تأکید دارد، مشروط بر اینکه درک مفهومی و فرهنگی عمیق‌تری در مدل‌ها ایجاد شود.

کلیدواژه‌ها: استعاره مفهومی، ترجمه استعاره، قرآن کریم، نظریه لیکاف و جانسون، راهبردهای نیومارک، هوش مصنوعی

استناد به این مقاله: فرشی، و جیهه، و زارع، ساجد (۱۴۰۴). ارزیابی انتقادی ترجمه استعاره‌های مفهومی نور و تاریکی در قرآن توسط مدل‌های هوش مصنوعی در پرتوی نظریه لیکاف، جانسون و نیومارک. *دوفصلنامه پژوهش‌های ترجمه در زبان و ادبیات عربی*، ۱۵ (۳۳)، ۲۹۵-۲۶۱. <https://doi.org/10.22054/rctall.2025.87219.1801>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۰۶ ■ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۹/۰۴ ■ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۸

۱. مقدمه

استعاره‌های مفهومی به‌عنوان یکی از سازوکارهای شناختی بنیادین در زبان، نقش مهمی در انتقال مفاهیم انتزاعی از طریق مفاهیم ملموس ایفا می‌کنند. لیکاف و جانسون (۱۹۸۰) در نظریهٔ «استعاره‌ی مفهومی» نشان داده‌اند که بسیاری از مفاهیم انتزاعی بشر از طریق نگاشت مفاهیم عینی‌تر درک و پردازش می‌شوند. بر این اساس، استعاره‌ها صرفاً ابزارهای زبانی نیستند، بلکه بازتاب ساختارهای ذهنی و فرهنگی انسان‌اند. در متون دینی به‌ویژه قرآن کریم، استعاره‌ها نقشی اساسی در انتقال مفاهیم الهیاتی، اخلاقی و عرفانی ایفا می‌کنند. یکی از پرکاربردترین حوزه‌های استعاری در قرآن، مفاهیم مربوط به روشنایی و تاریکی است که در قالب تقابل‌هایی همچون نور و ظلمت، شب و روز، و مرگ و زندگی ظاهر می‌شود. این تقابل‌ها نه تنها از نظر بلاغی غنی‌اند، بلکه بار مفهومی عمیقی را نیز به همراه دارند؛ به‌گونه‌ای که «نور» اغلب نمایانگر هدایت، ایمان و زندگی معنوی، و «تاریکی» نشانگر گمراهی، کفر و مرگ روحانی است.

با پیشرفت فناوری در حوزهٔ زبان، ترجمه‌ی متون مقدس توسط مدل‌های هوش مصنوعی به حوزه‌ای نوین در مطالعات ترجمه و معناشناسی تبدیل شده است.

در این راستا، پژوهش حاضر به بررسی ترجمه‌ی استعاره‌های حوزه‌ی روشنایی و تاریکی در آیات منتخب قرآن کریم توسط سه مدل هوش مصنوعی (گراک، جمینای، و چت‌جی‌پی‌تی) می‌پردازد. چارچوب نظری پژوهش، ترکیبی از نظریه‌ی استعاره‌ی مفهومی لیکاف^۱ و جانسون^۲ (۱۹۸۰) و راهبردهای ترجمه‌ی استعاره‌ی نیومارک^۳ (۱۹۸۸) است. هدف اصلی این جستار، ارزیابی میزان درک معنای استعاری و انتزاعی توسط مدل‌های هوش مصنوعی و شناسایی راهبردهای به‌کاررفته در ترجمه‌ی این استعاره‌ها و ارائه پیشنهاداتی جهت تقویت کیفیت ترجمهٔ هر عبارت است.

۲. پرسش‌های پژوهش

با توجه به توضیحات فوق، پرسش بنیادین این پژوهش آن است که آیا مدل‌های هوش مصنوعی قادرند استعاره‌های مفهومی قرآن را -- که عمیقاً ریشه در فرهنگ و باورهای دینی دارند -- به‌درستی درک و به زبان مقصد (فارسی) منتقل کنند؟ به عبارت دیگر، آیا مدل‌های هوش مصنوعی در ترجمهٔ استعاره‌های مفهومی مورد بررسی صرفاً به ترجمه لفظی بسنده کرده‌اند یا توانسته‌اند لایه‌های عمیق‌تر معنایی را نیز منتقل کنند؟

¹ J. Lackoff

² M. Johnson

³ P. Newmark

۳. پیشینه پژوهش

تحلیل استعاره‌ها در قرآن نقش مهمی در انتقال مفاهیم معنوی و اخلاقی دارد؛ به‌ویژه مفاهیمی چون نور و ظلمت و تصاویر نمادین آن‌ها، که همچون پلی مفهومی میان جهان مادی و معنوی عمل می‌کنند. یافته‌های پژوهش‌های محمد^۱ (۲۰۱۴) و کریستینسن^۲ (۲۰۱۵، صص ۱۸۵-۲۳۳) نشان می‌دهد که نور نماد هدایت، دانش و حضور الهی است، در حالی که تاریکی نمایانگر گمراهی، جهل و غیبت مفاهیم مثبت معنوی است. این استعاره‌ها که عمیقاً در گفتمان قرآنی ریشه دارند، اغلب به عنوان مفاهیمی متقابل برای تأکید بر دوگانگی‌های اخلاقی به کار می‌روند (کریستینسن ۲۰۱۵، صص ۱۸۵-۲۳۳). تحلیل استعاره‌های مفهومی در سوره‌هایی مانند کهف، استفاده گسترده از این استعاره‌ها را در قرآن کریم آشکار می‌سازد (مارلیون و همکاران^۳، ۲۰۲۱، صص ۳۳-۴۴). بنائیان اصفهانی و میرصفایی ریزی^۴ (۲۰۲۵، صص ۷۰۹-۶۸۹) نشان می‌دهند که استعاره‌هایی که هدایت را به مسیری روشن و گمراهی را به تاریکی پیوند می‌دهند، از تقابل‌های غالب در مفاهیم نور و تاریکی هستند. دهقان و وهابیان (۱۴۰۱، صص ۱۸۳-۲۰۶) نیز در تحلیل استعاره‌های مفهومی در سوره‌های صافات و کهف، به این نتیجه رسیده‌اند که استعاره‌های جهت‌ی، ساختاری و هستی‌شناختی در قرآن کاربرد گسترده‌ای دارد. به ویژه استعاره‌های مرتبط با هدایت به مثابه راه روشن و گمراهی به مثابه سقوط یا تاریکی، در تقابل نور و ظلمت بسیار پرکاربردند.

چالش‌های ترجمه استعاره‌های قرآنی نیز به طور گسترده مورد بررسی قرار گرفته است. برای نمونه یافته‌های پژوهش نوربایان^۵ (۲۰۱۹، صص ۷۱۰-۷۱۵) و شریف و صهیون^۶ (۲۰۲۳، صص ۳۹۷-۴۱۵) نشان می‌دهد که ترجمه تحت‌اللفظی اغلب در انتقال معانی ظریف استعاری ناکام مانده و منجر به از دست رفتن جوهره انتزاعی آن می‌شود. این مسئله، ضرورت اتخاذ رویکردهای آگاهانه فرهنگی را برای حفظ جنبه بلاغی و معنوی استعاره‌های قرآنی برجسته می‌سازد. بنائیان اصفهانی و میرصفایی (۲۰۲۵، صص ۶۸۹-۷۰۹) با تحلیل استعاره‌های مفهومی نور و تاریکی و با اشاره به چالش‌های انتقال بین‌زبانی در فهم این‌گونه استعاره‌ها، بر نقش معناشناسی شناختی در تبیین و درک آن‌ها تأکید کرده‌اند.

همچنین در حوزه هوش مصنوعی، شناسایی پژوهش‌های مرتبط به ترجمه استعاره قابل توجه است. برای مثال چاندررا (۲۰۲۴، صص ۸۸۴۴۵۲-۸۸۴۴۶۹) و ایچن (۲۰۲۳، ۲۹۶-۳۰۹) پتانسیل مدل‌های بزرگ زبان^۷ را در تشخیص

¹ Mohamed, M.

² Christiansen, J.

³ Marlion, F., et al.

⁴ Banaeian Esfahani, A.

⁵ Nurbayan, Y.

⁶ Shareef, O. A., & Sahyoun, M.

⁷ Large Language Models (LLM)

استعاره‌ها در متون دینی بررسی کرده و به این نتیجه رسیده‌اند که این مدل‌ها اغلب در حفظ دقت معنایی در متون مقدس با چالش‌هایی روبه‌رو هستند (فاضل^۱، ۲۰۲۵، صص ۹۴۶-۹۵۵).

مبانی نظری این پژوهش بر نظریه استعاره مفهومی لیکاف و جانسون استوار است؛ نظریه‌ای که بر مبنای آن مفاهیم انتزاعی، همچون هدایت، از طریق تجربیات عینی چون نور - که امکان دیدن را فراهم می‌کند - درک می‌شوند (لالر^۲، ۱۹۸۲، صص ۲۰۱-۲۰۷). گیز (۲۰۱۷) نظریه استعاره مفهومی را در مطالعات استعاره به کار برده و بر اهمیت آن در زبان و اندیشه روزمره تأکید می‌کند. کووچش^۳ (۲۰۱۰) مفاهیم متقابل در استعاره‌ها از جمله دوگانگی‌های نور و تاریکی را معرفی می‌کند. نیومارک (۱۹۸۸) نیز با پیشنهاد راهبردهایی به عنوان ابزارهای عملی برای ترجمه استعاره، حفظ تصویر اصلی برای انتقال مفهوم استعاره‌ها را در اولویت قرار می‌دهد (رومن و سالم^۴، ۲۰۲۳، صص ۶۴۶-۶۵۵). رومن (همان) این راهبردها را در زمینه قرآن به کار برده و پیشنهاد می‌دهد که برای پر کردن شکاف‌های فرهنگی، توضیحات بیشتری ارائه شود.

همچنین هنی^۵ (۲۰۱۳، ۵۵-۴۰) و نجار^۶ (۲۰۱۲) ترجمه برخی از استعاره‌های قرآنی را بررسی کرده و راه‌حل‌هایی را برای توضیح آن‌ها ارائه می‌دهند.

در مجموع با وجود پیشرفت‌های چشمگیر در حوزه هوش مصنوعی، همچنان چالش‌هایی در ترجمه و تفسیر دقیق مفاهیم و ظرائف زبانی قرآن، به‌ویژه استعاره‌های نور و تاریکی، وجود دارد؛ لذا پژوهش حاضر فرصتی برای بهبود ترجمه‌های ماشینی قرآن از طریق مدل‌های ترکیبی هوش مصنوعی و تفسیر انسانی فراهم می‌سازد.

۴. روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش به‌منظور تحلیل ترجمه استعاره‌های مفهومی نور و تاریکی در قرآن کریم توسط مدل‌های هوش مصنوعی، از رویکردی کیفی و توصیفی-تحلیلی بهره می‌گیرد؛ و بر پایه‌ی روش تحلیل مفهومی استعاره و تحلیل تطبیقی ترجمه‌ها انجام شده است.

۴-۱. روش تحلیل استعاره

در گام نخست، با الهام از رویکرد استعاره مفهومی مطرح‌شده در نظریه‌ی لیکاف و جانسون (۱۹۸۰)، استعاره‌های مرتبط با حوزه نور و تاریکی در آیات منتخب قرآن شناسایی شدند. این استعاره‌ها با توجه به نگاشت‌های مفهومی

¹ Fadhel, S. A. A.

² Lawler, J. M.

³ Kövecses, Z

⁴ Rumman, R., & Salem

⁵ Hanapi, M.

⁶ Najjar, S. A.

رایج نظیر «هدایت، علم، ... = نور» و «گمراهی، جهل، ... = تاریکی»، «بصیرت، ایمان و ... = بینایی»، «نادانی، بی ایمانی و ... = کوری»، «ایمان، هدایت، و ... = زندگی»، «بی‌ایمانی، گمراهی و .. = مرگ» دسته‌بندی گردید. این نگاه‌های استعاری بر اساس دسته‌بندی برادا^۱ (۲۰۰۶، صص ۶۴-۴۵) از دوگانه‌های متضاد مرتبط با مفاهیم نور و تاریکی اقتباس شده است.

پایه مفهومی این تحلیل با بهره‌گیری از مقالاتی مانند برادا (۲۰۰۶، صص ۶۴-۴۵)، حجازی (۲۰۱۶، صص ۸۳-۱۱۱) شکل گرفته است که در آن، استعاره‌های نور و ظلمت در قرآن نه صرفاً به‌عنوان آرایه‌های بلاغی، بلکه به‌مثابه ابزارهای شناختی برای بیان مفاهیم الهی و عرفانی تحلیل می‌شوند.

۴-۲. جامعه آماری و روش نمونه‌گیری

در این پژوهش، جامعه آماری آیات قرآن کریم است که مفاهیم استعاری نور و تاریکی را شامل می‌شود. این مفاهیم در قرآن در چهار سطح مختلف به کار رفته‌اند: ۱. نور به‌عنوان هدایت، ایمان و معرفت؛ ۲. ظلمت به‌عنوان گمراهی، کفر و جهل؛ ۳. بینایی/نابینایی به‌عنوان بصیرت/نادانی؛ و ۴. زندگی/مرگ به‌عنوان استعاره ایمان/کفر.

با توجه به ماهیت مفهومی آیات و هدف این پژوهش در تحلیل استعاری مفاهیم نور و تاریکی، برای انتخاب آیات روش «نمونه‌گیری هدفمند» مورد استفاده قرار گرفت. در این روش، آیات بر اساس محتوای مفهومی و مضمونی خود انتخاب شده‌اند. این انتخاب به‌طور گزینشی و هدفمند صورت گرفت تا آیاتی که این مفاهیم را در سطوح گوناگون مطرح می‌سازند به‌طور جامع مورد پوشش قرار گیرند.

نمونه‌هایی از آیات قرآن که شامل استعاره‌های مفهومی حوزه نور و ظلمت هستند، با جست‌وجو بر پایه کلیدواژه‌هایی مانند نور، ظلمت، شب، روز، تاریکی، روشنی، کوری و بینایی، و با بهره‌گیری از مقالات متعددی که به معرفی و تحلیل استعاره‌های نور و ظلمت پرداخته‌اند (از جمله آثار برادا ۲۰۰۶، صص ۶۴-۴۵ و حجازی ۲۰۱۶، صص ۸۳-۱۱۱) شناسایی شدند. سپس، این آیات با استفاده از سه مدل هوش مصنوعی رایج و قدرتمند در حوزه پردازش زبان طبیعی، یعنی گراک، جمینای و چت‌جی‌بی‌تی، به زبان فارسی ترجمه شدند.

۴-۳. چارچوب تحلیلی ترجمه‌ها

برای تحلیل ترجمه‌های انجام‌شده توسط مدل‌های هوش مصنوعی، از راهبردهای هفت‌گانه ترجمه استعاره نیومارک (۱۹۸۸) بهره گرفته شد. این راهبردها شامل حفظ استعاره، تبدیل استعاره به استعاره معادل، تبیین مستقیم معنا، تبدیل

^۱ Berrada, K.

استعاره به تشبیه، حذف استعاره و افزودن توضیحات تکمیلی می‌شود. ترجمه‌های مدل‌های هوش مصنوعی مذکور بر اساس این راهبردها طبقه‌بندی و تحلیل شدند.

۴-۴. روش تحلیل تطبیقی

پس از استخراج ترجمه‌ها و تعیین راهبردهای به‌کاررفته به تحلیل تطبیقی ترجمه‌های سه مدل پرداخته شد. هدف از این تحلیل ارزیابی میزان درک استعاری هر مدل، توانایی در بازنمایی معناهای انتزاعی و نحوه‌ی بازتولید تصاویر استعاری در زبان مقصد (فارسی) بود.

در این تحلیل، معیارهایی چون: (۱) وفاداری به استعاره مفهومی قرآن، (۲) سازگاری فرهنگی در زبان مقصد، (۳) وضوح معنایی برای مخاطب فارسی‌زبان در نظر گرفته شد.

۴-۵. اعتبارسنجی و تفسیر نتایج

به‌منظور ارتقای اعتبار کیفی یافته‌های پژوهش، ترجمه‌های ماشینی با تفسیرهای استعاری واژگان و اصلاحات پیشنهادی ترجمه‌ها مقایسه شد. این مقایسه با اتکا بر تفسیرهای استعاری واژه‌ها و اصطلاحات، مبتنی بر منابع معتبر تفسیری قرآن کریم و با توجه به نقش معرفت‌شناختی استعاره‌ها صورت گرفت.

۵. مبانی نظری پژوهش

نظریه استعاره مفهومی^۱ لیکاف و جانسون (۱۹۸۰) و روش‌های ترجمه استعاره‌های نیومارک (۱۹۸۸)، ابزارهای مکملی برای تحلیل و ترجمه استعاره‌های نور و تاریکی در قرآن ارائه می‌دهند. نظریه استعاره مفهومی، به طور خلاصه بیان می‌کند که استعاره‌ها صرفاً ابزارهای زبانی نیستند، بلکه اساسی برای شناخت انسانی‌اند و نحوه درک مفاهیم انتزاعی را از طریق تجربیات ملموس شکل می‌دهند (Lakoff, 1980). برای مثال، استعاره‌هایی مانند «نور به‌عنوان هدایت» و «تاریکی به‌عنوان گمراهی» در قرآن، نگاشت‌های شناختی جهانی را منعکس می‌کنند که ریشه در تجربیات جسمانی دارند (Johnson, 2002). همچنین، مطالعه روشن و نعمتی (۱۴۰۳) نشان می‌دهد که قرآن برای انتقال مفاهیم انتزاعی از عناصر ملموس بدنی مانند قلب، دست، چشم و صورت استفاده می‌کند. این عناصر به‌صورت استعاری حامل معانی اخلاقی و معنوی هستند، که با نگاشت‌هایی نظیر «قلب = مرکز ایمان»، «نور = هدایت»، و «چشم = بصیرت» مطابقت دارند.

رویه‌های هفت‌گانه ترجمه استعاره‌های پیتر نیومارک راهکارهای عملی برای حفظ معنا و ارزش‌ها و باورهای فرهنگی استعاره‌ها در ترجمه ارائه می‌دهد (Newmark, 1988). این روش‌ها شامل موارد زیر هستند:

^۱ Conceptual Metaphor Theory (CMT)

۱. بازتولید همان استعاره^۱: حفظ استعاره اصلی در زبان مقصد.
 ۲. جایگزینی با استعاره مشابه^۲: استفاده از استعاره‌ای معادل از نظر فرهنگی.
 ۳. تبدیل به معنا^۳: توضیح مستقیم معنای استعاره.
 ۴. حذف استعاره^۴: حذف آن در صورت غیرضروری بودن.
 ۵. افزودن توضیح^۵: ارائه یادداشت‌های توضیحی برای وضوح.
 ۶. استفاده از تشبیه^۶: جایگزینی تشبیه با استعاره.
 ۷. ترکیب تشبیه و توضیح^۷: حفظ استعاره به صورت تشبیه و افزودن معنای تحت‌اللفظی آن برای وضوح.
- نیومارک تأکید می‌کند که هیچ روش ثابتی برای ترجمه همه استعاره‌ها وجود ندارد، اما اولویت با حفظ استعاره اصلی است؛ مشروط بر اینکه در زبان مقصد قابل فهم و تأثیرگذار باشد و تضاد فرهنگی ایجاد نکند (Newmark, 1988).
- با ادغام نظریه استعاره مفهومی و روش‌های نیومارک، این مطالعه به بررسی توانایی مدل‌های هوش مصنوعی در تفسیر و ترجمه استعاره‌های قرآنی می‌پردازد. هدف این است که مشخص شود آیا این مدل‌ها می‌توانند معانی عمیق و استعاری واژگان قرآنی، مانند «نور» به عنوان «هدایت»، را درک کنند. برای مثال، بازتولید «نور» به عنوان «هدایت» با طرح‌واره‌های شناختی جهانی هم‌خوانی دارد، در حالی که افزودن توضیحات تکمیلی می‌تواند فهم آن را تسهیل کند. این رویکرد ترکیبی می‌تواند ترجمه‌های ایجاد شده توسط انواع مدل‌های هوش مصنوعی را در تحلیل و ترجمه استعاره‌های قرآنی مورد ارزیابی قرار دهد.

۶. تحلیل تطبیقی ترجمه شاهد مثال‌های نور و ظلمت در قرآن کریم با رویکرد استعاره مفهومی و راهبردهای ترجمه

مطابق با چارچوب نظری (نظریه استعاره مفهومی لیکاف و جانسون، ۱۹۸۰) و راهبردهای ترجمه نیومارک (۱۹۸۸)، این بخش به تحلیل داده‌های استخراج‌شده از آیات منتخب قرآن کریم در حوزه مفاهیم «نور» و «ظلمت» می‌پردازد.

¹ Reproducing the same metaphor
² Replacing with a similar metaphor
³ Converting to sense
⁴ Omitting the metaphor
⁵ Adding an explanation
⁶ Using a simile
⁷ Combining simile and explanation

هدف، ارزیابی میزان درک و بازتولید استعاره‌های قرآنی توسط سه مدل هوش مصنوعی (گراک، جمینای و چت‌جی‌پی‌تی) است.

۶-۱. نور به عنوان هدایت و حضور الهی

۶-۱-۱. نمونه ۱: نور آیه ۳۵

﴿اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ... نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ...﴾

تحلیل مفهومی: نور در این آیه، استعاره‌ای از هدایت، علم و حضور الهی است.

۶-۱-۱-۱. تحلیل مفهومی بر اساس چارچوب نظری

در این آیه، واژه «نور» فراتر از معنای فیزیکی خود، به مثابه استعاره‌ای مفهومی عمل می‌کند. بر اساس نظریه استعاره مفهومی لیکاف و جانسون (۱۹۸۰)، «نور» در اینجا نمایانگر نگاه‌شکنی شناختی از «هدایت الهی»، «علم و معرفت»، «حضور و فیض الهی» و «روشنگری» است. این استعاره ریشه در تجربیات جسمانی بشر دارد؛ همان‌طور که نور فیزیکی به انسان در دیدن و حرکت در تاریکی کمک می‌کند، نور الهی نیز مسیر زندگی معنوی و اخلاقی را برای مؤمنان روشن می‌سازد.

«نور» در این آیه، به معنای هدایت الهی، ایمان و معرفت است که به‌طور خاص به مؤمنین با ایمان کامل اختصاص دارد. این نور از خداوند سرچشمه می‌گیرد و در قلب مؤمنین می‌تابد، همانند نوری که از مشکوه (چراغدان) و مصباح (چراغ) در زجاجه (شیشه) می‌درخشد. عبارت «نور علی نور» بر شدت و کمال این نور تأکید دارد، نه تعدد آن، و نشان‌دهنده درخشش مضاعف نور ایمان و معرفت است (طباطبایی، ۱۳۷۴، جلد ۱۵، ص ۱۶۶-۱۷۴). این استعاره با طرح‌واره‌های شناختی جهانی (نظریه لیکاف و جانسون) هم‌خوانی دارد، زیرا نور به‌عنوان روشن‌کننده مسیر در تجربه بشری نماد هدایت و آگاهی است.

۶-۱-۱-۲. بررسی ترجمه‌های مدل‌های هوش مصنوعی

در ادامه، به بررسی رویکرد سه مدل هوش مصنوعی (گراک، جمینای، و چت‌جی‌پی‌تی) در ترجمه آیه می‌پردازیم. شایان ذکر است که در ترجمه آیات، تنها خود آیه بدون در نظر گرفتن بافت زبانی (مانند آیات مجاور یا کل سوره) به مدل‌های هوش مصنوعی برای ترجمه ارائه شد. این روش تفکیک‌شده بر تحلیل چالش‌های مفهومی بدون تأثیر بافت و زمینه تأکید دارد.

ترجمه‌ها:

❖ **گراک:** «خدا نور آسمان‌ها و زمین است... نوری بر فراز نور؛ خدا هر که را بخواهد به سوی نور خویش هدایت می‌کند...»

❖ **جمینای:** «خداوند نور آسمان‌ها و زمین است... نوری است بر فراز نوری؛ خداوند هر کس را که بخواهد، با نور خویش هدایت می‌کند...»

❖ **چت‌جی‌پی‌تی:** «خداوند نور آسمان‌ها و زمین است... نوری بر فراز نوری است، خدا هر که را بخواهد به نور خویش راه می‌نماید...»

مشاهده می‌شود که هر سه مدل، استعاره «نور» را به صورت مستقیم و بدون تغییر در ترجمه خود بازتولید کرده‌اند (راهبرد «حفظ همان استعاره» از نیومارک). این رویکرد، در نگاه اول، مطابق با اولویت نیومارک برای حفظ استعاره اصلی است، مشروط بر اینکه در زبان مقصد قابل فهم و تأثیرگذار باشد. با این حال، با توجه به عمق مفهومی «نور» در این آیه، تنها حفظ واژه ممکن است تمام ابعاد معنایی آن را به مخاطب منتقل نکند. «نور» در این آیه صرفاً نور فیزیکی نیست، بلکه نوری خاص است که به مؤمنین اختصاص دارد و از خداوند سرچشمه می‌گیرد.

۶-۱-۱-۳. ارزیابی ترجمه‌ها بر اساس روش‌های نیومارک و ارائه راهکارهای بسط

بررسی ترجمه‌ها با توجه به روش‌های هفت‌گانه ترجمه استعاره‌های پیتر نیومارک (۱۹۸۸) نکات مهمی را آشکار می‌سازد:

- راهبرد «بازتولید همان استعاره»: «هر سه مدل این راهبرد را به کار گرفته‌اند که نشان‌دهنده تلاش برای حفظ اصالت متن است. با این حال، در این مورد خاص، صرف بازتولید واژه «نور» برای انتقال کامل بار معنایی استعاری آن کافی نیست.

- نقص در «تبدیل به معنا» یا «افزودن توضیح»: «مدل‌ها فاقد هرگونه توضیح یا یادداشت برای شفاف‌سازی معنای انتزاعی «نور» (هدایت، علم، حضور الهی) هستند. نیومارک تأکید می‌کند که در مواردی که استعاره در زبان مقصد نیاز به تبیین بیشتر دارد یا ممکن است کاملاً درک نشود، افزودن توضیح یا حتی تبدیل استعاره به معنای مستقیم آن می‌تواند به افزایش وضوح کمک کند.

برای رفع این کاستی و انتقال دقیق‌تر معنای استعاری، پیشنهاد می‌شود که مدل‌های هوش مصنوعی در ترجمه‌های خود از راهبردهای تکمیلی نیومارک استفاده کنند. به عنوان مثال:

۱. افزودن توضیح^۱: برای حفظ زیبایی و اصالت استعاره و در عین حال شفاف‌سازی معنای آن، می‌توان توضیح مختصری در پراتز یا پاورقی افزود. این روش به مخاطب کمک می‌کند تا لایه‌های عمیق‌تر معنایی را درک کند.

۲. ترجمه پیشنهادی: «خداوند نور (منبع هدایت و دانش) آسمان‌ها و زمین است... نوری است بر فراز نوری؛ خداوند هر کس را که بخواهد، با نور خویش (هدایت) راه می‌نماید...»

۳. ترجمه پیشنهادی با پاورقی^۲: «خداوند نور آسمان‌ها و زمین است... نوری است بر فراز نوری؛ خداوند هر کس را که بخواهد، با نور خویش هدایت می‌کند...»

○ توضیح: در این آیه، «نور» به معنای هدایت الهی، علم، معرفت و حضور خداوند است. در این آیه، «نور» به معنای ایمان و معرفتی است که خداوند به مؤمنین با ایمان کامل افاضه می‌کند، و «نور علی نور» بر شدت و کمال این هدایت دلالت دارد (برگرفته از تفسیر المیزان).

۴. تبدیل به معنا^۳: در برخی موارد، برای افزایش وضوح، می‌توان بخشی از استعاره را به معنای صریح آن تبدیل کرد، بدون اینکه اصالت متن کاملاً از بین برود. البته این رویکرد باید با احتیاط صورت گیرد تا زیبایی و عمق استعاره حفظ شود.

مثال: «خداوند روشنایی‌بخش و هدایتگر آسمان‌ها و زمین است...» (هرچند این ترجمه ممکن است از بار استعاری آیه بکاهد).

۶-۱-۲. نمونه ۲: شوری آیه ۵۲

﴿وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ وَلَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَّهْدِي بِهِ مَن نَّشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾

۶-۱-۲-۱. تحلیل مفهومی بر اساس چارچوب نظری

در این آیه، «نور» به‌عنوان استعاره‌ای برای وحی و هدایت الهی به کار رفته است. بر اساس نظریه استعاره مفهومی لیکاف و جانسون (۱۹۸۰)، «نور» در اینجا نماد هدایت، معرفت، و ایمان است که از طریق وحی (روح) به پیامبر (ص) اعطا شده است. عبارت «روحاً من امرنا» به وحی الهی اشاره دارد که به‌عنوان نوری توصیف می‌شود که خداوند با آن

1. Adding an explanation

2. Adding a note

3. Conversion to sense

بندگان را هدایت می‌کند. این استعاره با تجربه حسی روشنایی مرتبط است، زیرا نور فیزیکی امکان دیدن مسیر را فراهم می‌کند و نور وحی نیز مسیر صراط مستقیم را برای انسان روشن می‌سازد.

تفسیر المیزان تأکید می‌کند که «نور» در این آیه به معنای قرآن و هدایت الهی است که پیامبر (ص) را از نادانی (عدم آگاهی از کتاب و ایمان) به معرفت و هدایت رهنمون کرده است (طباطبایی، ۱۳۷۴، جلد ۱۸، ص ۱۱۵-۱۱۰). این استعاره جهانی است و در فرهنگ‌های مختلف، نور به‌عنوان نماد آگاهی و هدایت شناخته می‌شود.

۶-۱-۲-۲. بررسی ترجمه‌های مدل‌های هوش مصنوعی

گراک: «و این‌گونه روحی از امر خود به تو وحی کردیم. تو پیش از این نمی‌دانستی کتاب چیست و ایمان چیست، ولی ما آن را نوری قرار دادیم که به‌وسیله آن هر که از بندگانمان بخواهیم هدایت می‌کنیم، و به‌راستی تو به سوی راه راست هدایت می‌کنی».

جمینای: «و این‌گونه، روحی [قرآن] را به فرمان خود به تو وحی کردیم؛ تو پیش از این نمی‌دانستی کتاب چیست و نه ایمان [کامل کدام است]؛ ولی ما آن را نوری قرار دادیم که هر کس از بندگانمان را بخواهیم، به وسیله آن هدایت می‌کنیم؛ و بی‌تردید تو به راهی راست هدایت می‌کنی». این آیه از سوره شوری (آیه ۵۲) به پیامبر اسلام (ص) اشاره دارد و بیان می‌کند که خداوند چگونه قرآن را به عنوان یک هدایت‌گر و نور برای بشریت نازل کرده است. این آیه همچنین تأکید می‌کند که قبل از نزول قرآن، پیامبر (ص) به طور کامل از محتوای کتاب و جزئیات ایمان آگاه نبود، اما خداوند این نور را به او عطا کرد تا مردم را به راه راست هدایت کند.

چت‌جی‌پی‌تی: «و بدین‌گونه روحی از سوی فرمان خود به تو وحی کردیم. تو نمی‌دانستی کتاب چیست و ایمان چیست، ولی ما آن را نوری قرار دادیم که به وسیله آن هر که را از بندگان خود بخواهیم، هدایت می‌کنیم؛ و بی‌تردید تو خود هدایتگر به راهی راست هستی».

۶-۱-۲-۳. تحلیل ترجمه‌ها بر اساس روش‌های نیومارک

هر سه مدل، مشابه نمونه اول (آیه نور)، از راهبرد بازتولید تحت‌اللفظی واژه «نور» استفاده کرده‌اند. این رویکرد، همان‌طور که نیومارک (۱۹۸۸) توصیه می‌کند، در صورتی مناسب است که استعاره در زبان مقصد قابل‌فهم و تأثیرگذار باشد. با این حال، مشابه نمونه اول، بازتولید صرف واژه «نور» ممکن است برای مخاطبانی که با زمینه فرهنگی و تفسیری قرآن آشنا نیستند، معنای کامل استعاره (هدایت الهی، معرفت، و وحی) را منتقل نکند. «نور» در این آیه به معنای نور فیزیکی نیست، بلکه به وحی الهی و قرآن اشاره دارد که مسیر صراط مستقیم را روشن می‌کند. واژه «روح» نیز در این متن با «نور» پیوند مفهومی دارد و تأکید می‌کند که وحی، عامل تبدیل ناآگاهی به معرفت و ایمان است.

۶-۱-۲-۴. بسط و پیشنهاد برای بهبود ترجمه

برای بهبود ترجمه‌های ماشینی و انتقال دقیق‌تر معنای استعاره «نور» در این آیه، پیشنهادها زیر بر اساس روش‌های نیومارک ارائه می‌شود:

حفظ استعاره با افزودن توضیح یا پاورقی: برای حفظ اصالت و زیبایی استعاره و در عین حال شفاف‌سازی معنای آن، می‌توان توضیح مختصری در پرانتز یا پاورقی اضافه کرد. این روش به مخاطب کمک می‌کند تا لایه‌های عمیق‌تر معنایی را درک کند.

❖ ترجمه پیشنهادی: «و این‌گونه روحی (وحی الهی) از امر خود به تو وحی کردیم. تو پیش از این نمی‌دانستی کتاب چیست و ایمان چیست، ولی ما آن را نوری (هدایت و معرفت الهی) قرار دادیم که به‌وسیله آن هر که از بندگانمان بخواهیم هدایت می‌کنیم، و به‌راستی تو به سوی راه راست هدایت می‌کنی.»

۶-۲. ظلمت به عنوان گمراهی

۶-۲-۱. نمونه ۱: بقره آیه ۲۵۷

﴿اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ...﴾

۶-۲-۱-۱. تحلیل مفهومی بر اساس چارچوب نظری

- بر اساس پژوهش‌های که روی استعاره‌های قرآنی کار شده است، (مثلاً برادا ۲۰۰۶، صص ۶۴-۴۵) «ظلمات» و «نور» در این آیه معانی حقیقی دارند و صرفاً استعاره‌های مجازی نیستند. در اینجا:
- «ظلمات» نمادی از گمراهی، جهل، کفر، و فقدان معنوی است. همان‌طور که تاریکی فیزیکی مانع دیدن و حرکت صحیح می‌شود، گمراهی نیز مانع درک حقیقت و حرکت در مسیر صحیح زندگی است.
- «نور» نیز، همان‌طور که در مثال پیشین توضیح داده شد، نمادی از هدایت، ایمان، علم، و بصیرت الهی است.
- تقابل بین «ظلمات» و «نور» در این آیه، یک تقابل شناختی جهانی را منعکس می‌کند که در فرهنگ‌های مختلف بشری ریشه دارد (لیکاف و جانسون، ۱۹۸۰). این تقابل، ذات الهی در هدایت مؤمنان را به وضوح ترسیم می‌کند: خداوند مؤمنان را از وضعیت جهل و ضلالت (ظلمات) خارج کرده و به سوی معرفت و هدایت (نور) رهنمون می‌سازد. فعل «يُخْرِجُهُمْ» (خارج می‌کند) نیز بر این عمل نجات‌بخش و هدایت‌گرانه تأکید دارد.

«ظلمات» به معنای جهل، گمراهی، کفر و فقدان معنوی است که با معصیت همراه است، و «نور» به معنای ایمان، معرفت و هدایت الهی است که با اطاعت از خداوند مرتبط است. این مفاهیم در باطن اعمال انسان‌ها حضور دارند و تقابل آن‌ها نشان‌دهنده انتقال مؤمنین از گمراهی به هدایت توسط خداوند است. جمع آمدن «ظلمات» و مفرد بودن

«نور» بر پراکندگی باطل و وحدت حقیقت دلالت دارد؛ به عبارت دیگر، از منظر مفهومی، باطل (گمراهی و جهل) به دلیل ماهیتش متعدد و پراکنده است. هر نوع گمراهی می‌تواند به شکل متفاوتی بروز کند (مثلاً شرک، الحاد، تعصب، یا پیروی از امیال نفسانی). این پراکندگی نشان‌دهنده عدم انسجام و پایداری باطل است، زیرا باطل ذاتاً ناپایدار و متشتت است (طباطبایی، ۱۳۷۴، جلد ۲، ص ۵۲۷-۵۳۰). باید توجه داشت که این نکته باید در ترجمه هم لحاظ شود؛ به عبارت دیگر، مترجم باید به این تفاوت زبانی (جمع بودن ظلمات و مفرد بودن نور) توجه کند تا معنای عمیق آن حفظ شود. اگر در ترجمه، «ظلمات» به صورت مفرد (تاریکی) یا «نور» به صورت جمع (نورها) ترجمه شود، این مفهوم کلیدی از دست می‌رود.

۶-۲-۱-۲. بررسی ترجمه‌های مدل‌های هوش مصنوعی

ترجمه‌های ارائه‌شده توسط مدل‌های هوش مصنوعی عبارت‌اند از:

- **گراک:** «خداوند سرپرست و یاور کسانی است که ایمان آورده‌اند؛ آنان را از تاریکی‌ها به سوی نور بیرون می‌آورد...»
- **جمینای:** «خداوند ولی و سرپرست کسانی است که ایمان آورده‌اند؛ آن‌ها را از تاریکی‌ها به سوی روشنایی بیرون می‌آورد...»
- **چت‌جی‌پی‌تی:** «خداوند سرپرست کسانی است که ایمان آورده‌اند؛ آنان را از تاریکی‌ها به سوی نور بیرون می‌برد...»

هر سه مدل از راهبرد «بازتولید همان استعاره» نیومارک استفاده کرده‌اند، اما جمینای با استفاده از «روشنایی» به جای «نور»، نوعی معادل‌سازی فرهنگی انجام داده است که ممکن است بار معنایی الهی «نور» را تضعیف کند. هیچ‌کدام از مدل‌ها توضیحی درباره معنای حقیقی «ظلمات» (جهل و گمراهی) و «نور» (ایمان و معرفت) ارائه نکرده‌اند، که این امر باعث کاهش وضوح معنایی برای مخاطب ناآشنا با زمینه قرآنی می‌شود. در زمینه ترجمه مفرد و جمع بودن ترجمه؛ مدل‌های هوش مصنوعی با حفظ مفرد بودن «نور» یا «روشنایی» و ترجمه جمع «ظلمات»، به متن اصلی وفادارتر بوده‌اند، اما توضیحاتی درباره تقابل جمع و مفرد و اهمیت معنایی آن، توسط هیچ‌کدام از سه مدل ارائه نشده است.

۶-۲-۱-۳. ارزیابی ترجمه‌ها بر اساس روش‌های نیومارک و ارائه راهکارهای بسط

با توجه به روش‌های هفت‌گانه نیومارک (۱۹۸۸)، ارزیابی و پیشنهادها به شرح زیر است: هر سه مدل در حفظ استعاره «ظلمات» (به صورت «تاریکی‌ها») موفق بوده‌اند، که با فرهنگ فارسی‌زبان سازگار است. گراک و چت‌جی‌پی‌تی «نور» را حفظ کرده‌اند، اما جمینای با استفاده از «روشنایی» بخشی از عمق معنایی «نور» را از دست داده است، زیرا «نور» در قرآن به منبع و ذات الهی اشاره دارد. نیومارک (۱۹۸۸) در بحث ترجمه استعاره‌ها تأکید می‌کند که انتخاب

واژه‌های معادل در متون مذهبی باید بار معنایی و فرهنگی متن اصلی را حفظ کند (نیومارک، ۱۹۸۸ صفحه ۸۶). استفاده جمینای از «روشنایی» ممکن است به دلیل معادل‌سازی فرهنگی، معنای الهیاتی «نور» را که به وحدت حقیقت اشاره دارد، تضعیف کند.

بسط و پیشنهادهایی برای بهبود ترجمه:

۱. ترکیب بازتولید استعاره با افزودن توضیح:

❖ ترجمه پیشنهادی ۱:

❖ «خداوند سرپرست کسانی است که ایمان آورده‌اند؛ آنان را از تاریکی‌ها (جهل و گمراهی) به سوی نور (ایمان و معرفت) بیرون می‌آورد...»^۱.

❖ ترجمه پیشنهادی ۲:

❖ «خداوند یاور کسانی است که ایمان آورده‌اند؛ آنان را از تاریکی‌های جهل و گمراهی به سوی نوری (هدایت و ایمان) که از او سرچشمه می‌گیرد، هدایت می‌کند»^۲.

۲. تبدیل به معنا:

❖ ترجمه پیشنهادی: «خداوند پشتیبان مؤمنان است؛ آنان را از گمراهی و جهل به سوی هدایت و معرفت رهنمون می‌سازد...»

▪ توضیح: این ترجمه معنای حقیقی را صریح‌تر می‌کند، اما ممکن است بخشی از زیبایی استعاری آیه را کاهش دهد. به نظر نویسندگان مقاله حاضر، این نوع ترجمه باعث پدیده کاهش معنا نیز خواهد شد، چرا که مفاهیمی چون نور در قرآن کارکرد معرفتی و حقیقی ندارند نه صرفاً کارکرد بلاغی و استعاری (برادا ۲۰۰۶، صص ۶۴-۶۵)؛ در اینجا با حذف واژه «نور»، علاوه بر کاهش زیبایی استعاری، کاهش معنا خواهیم داشت و معنای حقیقی نور را که معادل ذات الهی است (حجازی ۲۰۱۶، صص ۸۳-۱۱۱)، از دست می‌دهیم.^۳

۳. استفاده از تشبیه

- کاربرد: تبدیل استعاره به تشبیه برای وضوح بیشتر.

۱. در این آیه، «ظلمات» به معنای کفر، معصیت و گمراهی، و «نور» به معنای ایمان، اطاعت و هدایت الهی است (مجمع‌البیان، جلد ۳، ص ۱۱۷). جمع آمدن «ظلمات» و مفرد بودن «نور» نشان‌دهنده پراکندگی باطل و وحدت حقیقت است (طباطبایی، ۱۳۷۴، جلد ۲، ص ۵۲۷-۵۳۰).

۲. «ظلمات» به‌طور حقیقی نمایانگر جهل و گمراهی است، در حالی که «نور» به معنای ایمان الهی است که خداوند آن را به بندگان مؤمن عطا می‌کند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۳۳۴).

• پیشنهاد:

○ «خداوند سرپرست مؤمنان است؛ آنان را از تاریکی‌های گمراهی، مانند کسی که در ظلمت گم شده، به سوی نور هدایت، مانند چراغی روشنگر، رهنمون می‌سازد...»

• مزیت: تشبیه باعث می‌شود مفهوم برای مخاطب ملموس‌تر شود، اما ممکن است طولانی‌تر شدن متن به کاهش ایجاز آیه منجر شود.

۶-۲-۲. نمونه ۲: سوره نور، آیه ۴۰

﴿أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُّجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِّنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِّنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكِدْ يَرَاهَا وَمَنْ لَّمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُّورٍ﴾

۱. تحلیل مفهومی بر اساس چارچوب نظری

بر اساس تفاسیر قرآنی، «ظلمات» در این آیه، تصویری زنده و چندلایه از گمراهی، جهل و کفر ارائه می‌دهد. برخلاف آیه ۲۵۷ سوره بقره که ظلمات را به صورت کلی به‌عنوان گمراهی معرفی می‌کند، این آیه با تشبیه چندلایه (دریای عمیق، امواج روی هم، و ابرهای تیره) حالتی از گمراهی عمیق و مرکب را به تصویر می‌کشد. این تشبیه، گمراهی را نه تنها به‌عنوان فقدان جهت، بلکه به‌عنوان وضعیتی طاقت‌فرسا و خفقان‌آور نشان می‌دهد که انسان در آن حتی توان دیدن دست خود را ندارد. این شدت تاریکی، به تعبیر طباطبایی (۱۳۷۴) نشان‌دهنده انباشت لایه‌های کفر و جهل و گناه است که انسان را در محاصره کامل قرار می‌دهد (جلد ۱۵، ص ۱۶۶-۱۷۴).

بخشی از آیه، «وَمَنْ لَّمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ» تأکید دارد که بدون هدایت الهی، هیچ راه نجاتی از این تاریکی وجود ندارد. جمع بودن «ظلمات» و مفرد بودن «نور» بار دیگر بر پراکندگی باطل و وحدت حقیقت دلالت دارد، اما این آیه با تأکید بر شدت و پیچیدگی ظلمات، تجربه عمیق‌تری از گمراهی را منتقل می‌کند. چندلایه بودن ظلمات و تفاسیر معنایی آن شامل نوعی گمراهی محصور که فرد گمراه یا کافر از ورطه آن راه‌هایی ندارد، باید در ترجمه نیز لحاظ شده و معنای دقیق آن منتقل گردد.

۶-۲-۲-۱. بررسی ترجمه‌های مدل‌های هوش مصنوعی

ترجمه‌های ارائه‌شده توسط مدل‌های هوش مصنوعی عبارت‌اند از:

• **گراک:** «یا مانند تاریکی‌هایی در دریایی ژرف که موجی آن را می‌پوشاند، و بر فراز آن موج دیگری است، و بالای آن ابری است؛ تاریکی‌هایی که برخی بر برخی دیگر قرار دارند، آن‌گاه که دستش را بیرون می‌آورد، به سختی می‌تواند آن را ببیند. و کسی که خدا برایش نوری قرار نداده، هیچ نوری برای او نیست. توضیح مختصر:

این آیه با تشبیهی زیبا، حال کسانی را توصیف می‌کند که از هدایت الهی محروم‌اند. تاریکی‌های متراکم در دریای عمیق، همراه با امواج و ابرهای تیره، نمادی از گمراهی و سردرگمی است. بدون نور الهی، انسان در تاریکی مطلق باقی می‌ماند و راهی به سوی حقیقت نمی‌یابد...»

• **جمینای:** «یا [اعمالشان] مانند تاریکی‌هایی است در دریایی بسیار عمیق که موج آن را پوشانده، و بر فراز آن موجی دیگر است، و بالای آن ابری است؛ تاریکی‌هایی است که بعضی روی بعضی قرار گرفته‌اند؛ هرگاه دستش را بیرون آورد، به زحمت آن را می‌بیند. و هر کس که خدا برای او نوری قرار ندهد، پس او را هیچ نوری نیست...»

• **چت‌جی‌پی‌تی:** «یا همچون تاریکی‌هایی در دریایی ژرف که موجی آن را می‌پوشاند، و بر بالای آن موجی دیگر، و بالاتر از آن ابری است؛ تاریکی‌هایی انباشته بر یکدیگر. هرگاه دست خود را بیرون آورد، نزدیک است آن را نبیند. و هر کس را خدا نوری قرار نداده باشد، هیچ نوری برای او نخواهد بود...»

۶-۲-۲. ارزیابی ترجمه‌ها بر اساس روش‌های نیومارک و ارائه راهکارهای بسط

هر سه مدل هوش مصنوعی (گراک، جمینای، چت‌جی‌پی‌تی) ساختار تشبیه چندلایه آیه ۴۰ سوره نور (دریای ژرف، امواج، ابرها) و جمع بودن «ظلمات» را حفظ کرده‌اند، که با روش «بازتولید همان استعاره» نیومارک (۱۹۸۸) همخوان است و به چندلایگی گمراهی (جهل، گناه، کفر) اشاره دارد. گراک با عبارت «تاریکی‌هایی که برخی بر برخی دیگر قرار دارند» و توضیح مختصر خود، چت‌جی‌پی‌تی با «انباشته بر یکدیگر»، و جمینای با «بعضی روی بعضی قرار گرفته‌اند» این چندلایگی را به خوبی منتقل کرده‌اند. با این حال، هیچ‌یک معنای حقیقی ظلمات (جهل، گناه، کفر) را صراحتاً تبیین نکرده‌اند، که برای مخاطب ناآشنا باعث کاهش وضوح معنایی می‌شود. جمینای با افزودن «اعمالشان» تفسیری غیرضروری وارد کرده که ممکن است تمرکز بر گمراهی را منحرف کند. گراک توضیحی مختصر ارائه کرده، اما عمق چندلایگی (لایه‌های انباشته جهل و گناه) را کامل منتقل نمی‌کند. چت‌جی‌پی‌تی با «انباشته بر یکدیگر» به انباشت لایه‌ها اشاره دارد، اما عدم توضیح معنای حقیقی، درک کامل را محدود می‌کند پیشنهادها برای بهبود ترجمه:

ترکیب تشبیه و توضیح:

• **ترجمه پیشنهادی:** «یا مانند کسی که در تاریکی‌های گمراهی، مانند دریایی ژرف با امواج سنگین و ابرهای تیره، گرفتار است و دست خود را به سختی می‌بیند. و کسی که خدا برایش نوری قرار نداده، هیچ نوری ندارد».^۱

^۱. «ظلمات» به لایه‌های جهل، گناه و کفر اشاره دارد که انسان را محاصره می‌کند، و «نور» به هدایت الهی که تنها راه رهایی است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۷، ج ۱۴، ص ۵۲۴).

باید توجه داشت که این روش با آنکه متن ترجمه اندکی طولانی است، معنای حقیقی را توضیح می‌دهد و برای مخاطب فارسی‌زبان بسیار شفاف است.

۶-۳- بینایی به مثابه بصیرت و روشنایی دل و نابینایی به مثابه نادانی و کوردلی

۶-۳-۱. نمونه ۱: رعد آیه ۱۶

﴿ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ... ﴾

۱. تحلیل مفهومی بر اساس چارچوب نظری

بر اساس نظریه استعاره مفهومی و تفاسیر قرآنی، «نابینا» (اعمی) و «بینا» (بصیر) به ترتیب به کوری عقل و بی‌بصیرتی معنوی (مشخصه مشرکان) و بصیرت و ایمان (مشخصه مؤمنان) اشاره دارند. به طور مشابه، «ظلمات» به معنای کفر، گمراهی و تاریکی روان، و «نور» به معنای ایمان، هدایت و روشنی روح است. این مفاهیم حقیقی‌اند و سؤال‌های بلاغی آیه بر تفاوت ماهوی بین ایمان و کفر تأکید می‌کنند. درک حقیقت نیازمند «چشم بصیر» (بصیرت الهی) و «نور وحی» است. مشرکان فاقد هر دو (کوری عقل و ظلمت کفر) و در گمراهی سرگردان‌اند، در حالی که مؤمنان با بصیرت و نور وحی هدایت می‌شوند (برگرفته از تفسیر المیزان، جلد ۱۱، ص ۴۱۴-۴۲۰).

۶-۳-۱-۱. بررسی ترجمه‌های مدل‌های هوش مصنوعی

ترجمه‌های ارائه‌شده توسط مدل‌های هوش مصنوعی عبارت‌اند از:

گراک: «آیا نابینا و بینا برابرند؟ یا آیا تاریکی‌ها و نور یکسانند؟»

جمینای: «آیا نابینا و بینا یکسانند؟! یا مگر تاریکی‌ها و نور برابرند؟...»

چت‌جی‌پی‌تی: «آیا نابینا و بینا یکسان‌اند؟ یا آیا تاریکی‌ها و نور برابرند؟..»

هر سه مدل از راهبرد «بازتولید همان استعاره» نیومارک استفاده کرده‌اند؛ بدین معنا که هر سه مدل در حفظ تصویر زبانی استعاره‌ها موفق بوده‌اند. آن‌ها «نابینا» و «بینا» را به‌عنوان معادل‌های مستقیم «أَعْمَىٰ» و «بَصِير» و «ظلمات» را به «تاریکی‌ها» (به‌صورت جمع) و «نور» را به «نور» یا «روشنایی» (به‌صورت مفرد) ترجمه کرده‌اند. این انتخاب‌ها با ساختار زبانی قرآن هم‌خوانی دارد.

نکته دیگر آن که جمینای با استفاده از لحن پرسشی قوی‌تر («یکسانند؟!») تا حدی به معنای بلاغی آیه نزدیک شده است؛ به عبارت دیگر، هدف بخشی از آیه یا ذکر ﴿هَلْ يَسْتَوِي...﴾ (آیا برابرند؟)، بر تفاوت ماهوی بین ایمان و کفر، بصیرت و نادانی، و هدایت و گمراهی است. این نوع سؤال‌ها که به آن‌ها استفهام انکاری نیز می‌گویند، در قرآن به‌گونه‌ای طراحی شده‌اند که پاسخ آن‌ها بدیهی است (خیر، برابر نیستند!) و مخاطب را به تأمل در این تفاوت دعوت

می‌کنند. لحن پرسشی قوی‌تر جمینای («یکسانند؟!») با افزودن علامت تعجب، این جنبه بلاغی را تا حدی تقویت می‌کند، زیرا حس تعجب و تأکید را به مخاطب منتقل می‌کند و به هدف آیه (تأکید بر غیرقابل مقایسه بودن ایمان و کفر) نزدیک‌تر می‌شود. گراک و چت‌جی‌پی‌تی با لحن ساده‌تر («برابرنند؟») این جنبه را کمتر برجسته کرده‌اند، هرچند معنای اصلی را منتقل کرده‌اند.

با این حال، هیچ‌کدام توضیحی درباره معنای حقیقی «نابینا» (کوری عقل)، «بینا» (بصیرت)، «ظلمات» (کفر) و «نور» (هدایت) ارائه نکرده‌اند، که ممکن است درک کامل مفاهیم را برای مخاطب محدود کند.

۶-۳-۱-۲. ارزیابی ترجمه‌ها بر اساس روش‌های نیومارک و ارائه راهکارهای بسط

هر سه مدل در حفظ استعاره‌های «نابینا/بینا» و «ظلمات/نور» موفق بوده‌اند، که با فرهنگ فارسی‌زبان سازگار است. جمینای با لحن پرسشی قوی‌تر، تا حدی معنای بلاغی آیه را تقویت کرده است اما فاقد توضیح برای شفاف‌سازی معنای حقیقی «نابینا» (کوری عقل و بی‌بصیرتی)، «بینا» (بصیرت و ایمان)، «ظلمات» (کفر و گمراهی) و «نور» (هدایت و ایمان) هستند. نیومارک تأکید دارد که در متون با بار فرهنگی و مذهبی عمیق، افزودن توضیح ضروری است.

پیشنهادها برای بهبود ترجمه:

ترکیب بازتولید استعاره با افزودن توضیح:

ترجمه پیشنهادی:

«آیا نابینا (جاهل و بی‌بصیرت) و بینا (آگاه و باایمان) برابرنند؟ یا آیا تاریکی‌ها (کفر و گمراهی) و نور (هدایت و ایمان) یکسانند؟^۱»

۱. جایگزینی با استعاره مشابه:

❖ ترجمه پیشنهادی:

«آیا گمراه و هدایت‌شده برابرنند؟ یا آیا تاریکی جهل و نور دانش یکسان‌اند؟..»

توضیح: در صورتی که مخاطب هدف با فرهنگ یا زبانی متفاوت باشد که استعاره‌های «نابینا/بینا» یا «ظلمات/نور» در آن کمتر آشنا یا قابل فهم باشند، می‌توان از استعاره‌های معادل فرهنگی استفاده کرد. برای مثال، در برخی فرهنگ‌ها، «نابینا» می‌تواند با «گمراه» و «بینا» با «هدایت‌شده» جایگزین شود تا معنای استعاری حفظ شود. این ترجمه، ضمن حفظ ساختار استعاری، مفاهیم را به شکلی ساده‌تر و قابل فهم‌تر برای مخاطبان غیرآشنا با فرهنگ قرآنی ارائه می‌کند.

۱. در این آیات، «نابینایی» به معنای کوری عقل و بی‌بصیرتی معنوی، و «بینایی» به معنای بصیرت و ایمان است. «ظلمات» نماد کفر و گمراهی، و «نور» نماد هدایت و روشنی روح است. درک حقیقت نیازمند بصیرت و نور وحی است؛ کسی که حق را دید و آن را نپذیرفت، چشم دلش کور و فضای اطرافش ظلمات است. (قرآنی، ۱۳۸۳، ج ۴، ص ۳۳۲)

۲. تبدیل به معنا :

❖ **ترجمه پیشنهادی:** «آیا جاهل و بی‌بصیرت با آگاه و باایمان برابر است؟ یا آیا گمراهی و کفر با هدایت و ایمان یکسان است؟...»

توضیح: این ترجمه معنای حقیقی را صریح‌تر می‌کند، اما ممکن است بخشی از زیبایی استعاری آیه را کاهش دهد.

۲. ترجمه به معنا:

❖ **ترجمه پیشنهادی:** «آیا کسی که از بصیرت محروم است با کسی که ایمان و معرفت دارد برابر است؟ یا آیا گمراهی و کفر با هدایت و ایمان یکسان است؟»

توضیح: این روش با حذف استعاره‌ها و تمرکز بر معنا، برای مخاطب غیرمتخصص واضح‌تر است، اما زیبایی بلاغی و ادبی آیه را کاهش می‌دهد و ممکن است معنای عرفانی «نور» (به‌عنوان تجلی الهی) را منتقل نکند.

۶-۳-۲. نمونه ۲: زمر، آیه ۲۲

﴿ أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِّنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِّنْ ذِكْرِ اللَّهِ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴾

۶-۳-۲-۱. تحلیل مفهومی بر اساس چارچوب نظری

بر اساس نظریه استعاره مفهومی، «نور» در این آیه نماد بصیرت، هدایت الهی و روشنی قلب است که از پذیرش اسلام و گشایش سینه ناشی می‌شود. در مقابل، «قساوت قلب» استعاره‌ای از نابینایی معنوی و نادانی است که به گمراهی آشکار (ضلال مبین) منجر می‌شود، و این گمراهی با ظلمت جهل و کفر مرتبط است. برخلاف آیه رعد که بر تقابل مستقیم بینایی/نابینایی تأکید داشت، این آیه بر تضاد بین قلب گشوده (روشن شده با نور ایمان) و قلب سخت (گرفتار تاریکی گمراهی) تمرکز دارد. آیا کسی که خداوند سینه او را برای اسلام گشاده کرده و او بر نور پروردگارش است، مانند کسی است که قلبش سخت شده و از یاد خدا غافل است؟ این نوع پرسش که بدان استفهام اقراری می‌گویند، به قصد گرفتن اقرار و اعتراف از مخاطب مطرح می‌شود. به عبارت دیگر، در این نوع استفهام، خداوند سؤالی را مطرح می‌کند تا انسان‌ها را به اعتراف و تأیید چیزی که خود بدان واقفند، وادارد. کسانی که قلبشان از یاد خدا غافل است، در گمراهی آشکار هستند (طباطبایی، جلد ۱۷، ص ۳۵۸-۳۶۵)؛ از این رو، این آیه نیز مانند آیه ۱۶ سوره رعد دو گروه افراد (بیداردل/نابینای معرفتی، معنوی) را در تقابل با یکدیگر قرار می‌دهد. به عبارت دیگر، قلب در اینجا دریچه بینایی دل است که اگر گشوده باشد، با نور ایمان روشن می‌شود اما چنانچه از کثرت گناه و کفر، دریچه نور را بر خویش ببندد، دچار کوردلی و قساوت خواهد شد. «شرح صدر» در اینجا گشودگی دریچه قلب برای پذیرش نور و معرفت الهی است؛ از این رو، این استعاره‌های عاطفی و پویا، آیه را از نظر بلاغی و احساسی متمایز می‌کند. این آیه برای مترجمان از منظر تکنیک‌های ترجمه اهمیت ویژه‌ای دارد، زیرا استعاره‌های «نور» و «قساوت قلب» یا «شرح

صدر» بار فرهنگی و عرفانی عمیقی دارند. لحن سؤال بلاغی باید طوری منتقل شود که حس تأکید و دعوت به تأمل را حفظ کند، که این امر مهارت در انتقال جنبه‌های بلاغی متن را می‌طلبد.

۶-۳-۲. بررسی ترجمه‌های مدل‌های هوش مصنوعی

ترجمه‌های ارائه‌شده توسط مدل‌های هوش مصنوعی عبارت‌اند از:

• **گراک:** «آیه ۲۲ سوره زمر به مقایسه دو گروه از انسان‌ها می‌پردازد: کسانی که خداوند قلبشان را برای پذیرش اسلام گشوده و در نتیجه از نور الهی بهره‌مند شده‌اند، و کسانی که قلب‌هایشان به دلیل دوری از یاد خدا سخت و قاسی شده است. ترجمه: «آیا کسی که خدا سینه‌اش را برای [پذیرش] اسلام گشوده، پس او بر نوری از پروردگارش است [مانند کسی است که قلبش قاسی است]؟ پس وای بر کسانی که قلب‌هایشان از یاد خدا سخت شده است! آنان در گمراهی آشکاری هستند.»

• **جمینای:** «پس آیا کسی که خدا سینه‌اش را برای [پذیرش] اسلام گشاده است و او بر نوری از پروردگار خویش است [مانند کسی است که این گونه نیست؟] پس وای بر کسانی که دل‌هایشان از یاد خدا سخت شده است؛ آنان در گمراهی آشکاری هستند.»

• **چت‌جی‌پی‌تی:** «آیا کسی که خداوند سینه‌اش را برای پذیرش اسلام گشوده و او بر نوری از جانب پروردگارش است، (با کسی که چنین نیست، برابر است؟) پس وای بر کسانی که دل‌هایشان در برابر یاد خدا سخت شده است؛ آنان در گمراهی آشکاری هستند.»

۶-۳-۳. ارزیابی ترجمه‌ها بر اساس روش‌های نیومارک و ارائه راهکارهای بسط

هر سه مدل گراک، جمینای و چت‌جی‌پی‌تی از راهبرد «بازتولید همان استعاره» نیومارک استفاده کرده‌اند. هر سه «نور» را مستقیماً به «نور» ترجمه کرده‌اند که با معنای قرآنی هدایت و بصیرت همخوانی دارد و برای فارسی‌زبانان قابل فهم است. برای «شرح صدر»، معادل‌های «گشوده» (گراک و چت‌جی‌پی‌تی) و «گشاده» (جمینای) مناسب هستند و حس گشودگی و انعطاف قلب را به خوبی منتقل می‌کنند. در مورد «قساوت قلب»، گراک با عبارت «قلب‌هایشان... سخت و قاسی شده» دقیق‌تر و به معنای قرآنی نزدیک‌تر عمل کرده، در حالی که جمینای و چت‌جی‌پی‌تی با استفاده از «دل» به جای «قلب»، بار عرفانی را کمی کاهش داده‌اند. هر سه مدل برای «ضلال مبین» از معادل «گمراهی آشکار» یا «گمراهی آشکاری» استفاده کرده‌اند که به خوبی مفهوم گمراهی ناشی از نابینایی معنوی را منتقل می‌کند.

از نظر لحن بلاغی، گراک با افزودن عبارت «[مانند کسی است که قلبش قاسی است]»، تقابل میان بصیرت و نادانی را به صراحت منتقل کرده و لحن سؤال بلاغی را حفظ کرده است؛ همچنین عبارت «وای بر» حس هشدار را به خوبی منتقل می‌کند. در مقابل، جمینای با عبارت «[مانند کسی است که این گونه نیست؟]» و چت‌جی‌پی‌تی با عبارت «(با

کسی که چنین نیست، برابر است؟)» کلی‌تر عمل کرده‌اند که تأثیر بلاغی را کاهش می‌دهد. هرچند لحن «وای بر» در جمینای مناسب است، استفاده از «دل» بار عرفانی را کم کرده و چت‌جی‌پی‌تی نیز با عبارت طولانی «در برابر یاد خدا» کمی از روانی و تأثیر بلاغی کاسته است. نکته مهم این است که هیچ‌کدام از مدل‌ها توضیحی درباره معنای حقیقی «نور» (بصیرت و هدایت)، «شرح صدر» (گشودگی برای ایمان) و «قساوت قلب» (نابینایی معنوی و نادانی) ارائه نکرده‌اند که می‌تواند درک عمیق‌آیه را برای مخاطب غیرمتخصص محدود کند.

پیشنهاداتی برای بهبود ترجمه:

• ترکیب بازتولید استعاره با افزودن توضیح

❖ **ترجمه پیشنهادی:** «آیا کسی که خدا سینه‌اش را برای پذیرش اسلام گشوده و او بر نوری (هدایت و بصیرت) از سوی پروردگار خویش است، (مانند کسی است که قلبی سخت و بسته دارد؟) پس وای بر کسانی که قلب‌هایشان از یاد خدا سخت شده است؛ آنان در گمراهی آشکاری به‌سر می‌برند.»^۱

مزیت این روش آن است که ضمن حفظ زیبایی ادبی، درک عمیق‌تری از مفاهیم عرفانی را به مخاطب فارسی‌زبان منتقل می‌کند.

• جایگزینی با استعاره مشابه فرهنگی

❖ **ترجمه پیشنهادی:** «آیا کسی که قلبش برای پذیرش ایمان روشن و گشوده شده و بر روشنی هدایت پروردگارش گام برمی‌دارد، همانند کسی است که قلبش سنگ و سخت شده و از یاد خدا دور است؟ پس وای بر آنان که دل‌هایشان سخت و بی‌احساس است؛ آنان در گمراهی آشکاری‌اند.»

در این روش، استعاره‌هایی مانند «قلب سخت» به «قلب سنگ‌شده» و «نور» به «روشنی هدایت» تبدیل شده‌اند که در فرهنگ فارسی نیز رواج دارند و معنا را روشن‌تر می‌کنند.

۶-۴- مرگ و زندگی به‌عنوان استعاره ایمان و کفر

۶-۴-۱. نمونه ۱: آیه ۱۲۲ سوره انعام

﴿أَوَمَنْ كَانَ مِيتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

^۱. در این آیه، «شرح صدر» استعاره‌ای برای گشودگی قلب جهت دریافت ایمان و معرفت است، و «نور» به معنای هدایت، بصیرت و روشنائی درونی از سوی خداست. در مقابل، «قساوت قلب» به معنای بسته شدن قلب در برابر حقیقت و فقدان درک معنوی است که به گمراهی آشکار منجر می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، جلد ۱۷، ص ۳۵۸).

۶-۴-۱-۱. تحلیل مفهومی بر اساس چارچوب نظری

در این آیه، استعاره‌های کلیدی عبارت‌اند از:

- ایمان حیات است: ایمان به‌عنوان زندگی معنوی.
- کفر مرگ است: کفر به‌عنوان فقدان حیات روحانی.
- هدایت نور است: نور نماد بصیرت الهی.
- گمراهی تاریکی است: تاریکی نشان‌دهنده جهل و کفر.

بر اساس نظریه استعاره مفهومی لیکاف و جانسون (۱۹۸۰) و تفاسیر دینی و قرآنی، در بخشی از این آیه «أَوْ مَن كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ» (آیا کسی که مرده بود و ما او را زنده کردیم)، «میت» (مرده) به کسی اشاره دارد که در جهل و گمراهی غرق است و از حیات معنوی بی‌بهره است. «احیا» (زنده کردن) به معنای اعطای ایمان و هدایت الهی از طریق پیامبران و کتاب‌های آسمانی است (برگرفته از تفسیر المیزان، جلد ۷، ص ۶۶۳-۶۷۰)؛ از این رو، منظور از «مرگ» و «حیات» در این آیه مرگ و زندگی معنوی است و باید در بحث ترجمه برای شفاف‌سازی منظور این آیه از مرگ و حیات معنوی در برابر مرگ و حیات فیزیکی مورد توجه قرار گیرد. در بخش دیگری از آیه «وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ» (و برایش نوری قرار دادیم که با آن در میان مردم راه می‌رود)، دو نگاه استعاره‌ای هدایت = نور و معرفت = بینایی به وضوح از آن استدلال می‌شود. منظور از نور، قرآن و هدایت الهی است که به مومنین بصیرت بخشیده و آن‌ها را در زندگی اجتماعی و معنوی هدایت می‌کند؛ به عبارت دیگر، «یَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ» کاربرد عملی هدایت در زندگی روزمره را نشان می‌دهد از این رو، این مورد هم باید در ترجمه لحاظ شود که منظور از «میان مردم راه رفتن» زندگی روزمره فرد و جنبه‌های اجتماعی و معنوی آن است.

استعاره «نور» به تجربه حسی بینایی مرتبط است، که در فرهنگ‌های مختلف به معنای فهم و معرفت به کار می‌رود. این نور، مؤمن را از نابینایی گمراهی و سردرگمی نجات می‌دهد و او را در مسیر روشن‌بینی و بصیرت و بینایی آگاهی، هدایت می‌کند؛ به عبارت دیگر، فرد نابینا، از نور حقیقت فاصله گرفته و در نابینایی گمراهی و ظلمت چنان محبوس می‌شود که دیگر راهی برای رهایی از آن ندارد «لیس بخارج منها». این استعاره، تجربه نابینایی در تاریکی را برای توصیف فقدان بصیرت معنوی به کار می‌برد. کافر مانند فردی است که در تاریکی مطلق گرفتار شده و راه نجات را نمی‌یابد.

به علاوه، این آیه با ایجاد تقابل بین نور و ظلمات، تضاد بین دو وضعیت وجودی (ایمان و کفر) را برجسته می‌کند. این تقابل در چارچوب لیکاف و جانسون نشان‌دهنده استفاده از تضادهای دوگانه^۱ برای فهم مفاهیم انتزاعی است

^۱ Binary oppositions

(کووچش، ۲۰۱۰). بینایی (هدایت) و نابینایی (گمراهی) به‌عنوان دو سر یک طیف مفهومی، تفاوت ماهوی بین مؤمن و کافر را نشان می‌دهند. این تضاد را می‌توان به روز و شب، یا روشنایی و تاریکی در طبیعت تشبیه کرد. همان‌طور که روز امکان دیدن و فعالیت را فراهم می‌کند، ایمان نیز امکان زندگی معنوی و هدفمند را به فرد می‌دهد.

جمله «كَذَلِكَ زَيْنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (این‌گونه برای کافران آنچه انجام می‌دادند آراسته شده است)، نیز نشان‌دهنده فریب کافران توسط اعمال زشتشان به دلیل فقدان نور هدایت است. استعاره «زین» (آراستن) نشان می‌دهد که اعمال نادرست و گمراه‌کننده کافران به دلیل فقدان نور هدایت، برایشان جذاب و زیبا جلوه می‌کند و استعاره «گمراهی» به نوعی «فریبندگی» تعبیر می‌شود؛ به عبارت دیگر، «زین» یا آراستگی و زینت معنای فریبندگی دارد و بار معنایی آن نه مثبت (در ترجمه به آراستگی یا زینت نسبتاً مثبت است)، بلکه کاملاً منفی است که در ترجمه آن باید حتماً مورد توجه قرار گیرد.

۶-۱-۲. بررسی ترجمه‌های مدل‌های هوش مصنوعی

ترجمه‌های ارائه‌شده توسط مدل‌های هوش مصنوعی عبارت‌اند از:

- **گراک:** «آیا کسی که مرده بود و ما او را زنده کردیم و نوری به او دادیم که با آن در میان مردم راه رود، مانند کسی است که در تاریکی‌ها باشد و از آن بیرون نیاید؟ این‌گونه برای کافران آنچه انجام می‌دادند، زینت داده شده است...»
- **جمینای:** «آیا کسی که مرده (گمراه) بود، پس او را زنده کردیم و برایش نوری قرار دادیم که با آن در میان مردم راه می‌رود، مانند کسی است که در تاریکی‌ها قرار دارد و هرگز از آن بیرون آمدنی نیست؟! این‌گونه برای کافران، اعمالشان آراسته شده است (و زشتی کارشان را نمی‌بینند).»
- **چت‌جی‌پی‌تی:** «آیا کسی که مرده بود و ما او را زنده کردیم و نوری برای او قرار دادیم که با آن در میان مردم راه می‌رود، همانند کسی است که در تاریکی‌هاست و هرگز از آن بیرون آمدنی نیست؟ این‌گونه برای کافران اعمالشان آراسته شده است (و زشت نمی‌بینند آنچه انجام می‌دهند)...»

هر سه مدل از راهبرد «بازتولید همان استعاره» استفاده کرده‌اند. جمینای با افزودن توضیح «گمراه» معنای استعاری «مرده» را تا حدی شفاف کرده و با افزودن «(و زشتی کارشان را نمی‌بینند)» معنای منفی «زین» را بهتر منتقل کرده است. چت‌جی‌پی‌تی نیز با افزودن «(و زشت نمی‌بینند آنچه انجام می‌دهند)» تلاش کرده معنای منفی «زین» را روشن کند، اما استفاده از «آراسته» ممکن است همچنان برداشت مثبت ایجاد کند. گراک بدون توضیح اضافی، معنای «زین» را با «زینت داده شده» منتقل کرده که می‌تواند برداشت مثبت ناخواسته‌ای ایجاد کند.

۶-۴-۱-۳. ارزیابی ترجمه‌ها بر اساس روش‌های نیومارک و ارائه راهکارهای بسط

هر سه مدل در حفظ استعاره‌های «میت»، «احیا» و «نور» موفق بوده‌اند و با فرهنگ فارسی زبان سازگار هستند. جمینای و چت‌جی‌پی‌تی با افزودن توضیحات در پرانتز (مانند «گمراه» و «و زشتی کارشان را نمی‌بینند») معنای استعاری را شفاف‌تر کرده‌اند. با این حال، گراک با استفاده از «زینت داده شده» بدون توضیح، ممکن است معنای مثبت ناخواسته‌ای منتقل کند.

گراک توضیحات کافی برای «میت» (جهل و کفر)، «احیا» (ایمان و هدایت)، «نور» (بصیرت و هدایت) و «ظلمات» (جهل و کفر) ارائه نکرده است. جمینای و چت‌جی‌پی‌تی با افزودن توضیحات در پرانتز تا حدی این نقص را جبران کرده‌اند، اما همچنان نیاز به پاورقی برای توضیح جامع معانی استعاری و زمینه فرهنگی آیه وجود دارد.

بسط و پیشنهادهایی برای بهبود ترجمه:

ترکیب بازتولید استعاره با افزودن توضیح:

❖ **ترجمه پیشنهادی:** «آیا کسی که مرده (غرق در جهل و کفر) بود و ما او را با ایمان و هدایت زنده کردیم و نوری (بصیرت و هدایت الهی) به او دادیم که با آن در میان مردم راه می‌رود، مانند کسی است که در تاریکی‌های (جهل و کفر) گرفتار است و از آن خارج نمی‌شود؟ این‌گونه اعمال نادرست کافران برایشان فریبنده جلوه داده شده است.»^۱

ترکیب تشبیه و توضیح:

❖ **ترجمه پیشنهادی:** «آیا کسی که مانند مرده‌ای بود و ما او را مانند زنده‌ای (با ایمان و هدایت) احیا کردیم و نوری (بصیرت و هدایت الهی) به او دادیم که با آن در میان مردم راه می‌رود، مانند کسی است که در تاریکی‌های (جهل و کفر) گرفتار است و نمی‌تواند از آن خارج شود؟ این‌گونه اعمال نادرست کافران برایشان فریبنده جلوه داده شده است.»

تبدیل به معنا:

❖ **ترجمه پیشنهادی:** «آیا کسی که در جهل و کفر بود و ما او را با ایمان و هدایت احیا کردیم و بصیرتی به او دادیم که با آن در میان مردم زندگی می‌کند، مانند کسی است که در جهل و کفر گرفتار است و نمی‌تواند از آن رها شود؟ این‌گونه اعمال نادرست کافران برایشان فریبنده جلوه داده شده است.»

^۱. در این آیه، خداوند «کفر» را تشبیه به «مرگ» و «ایمان» را تشبیه به «حیات» کرده است (طبرسی، ۱۳۶۷، ج ۸: ۲۵۶). «تزیین اعمال» به فریب کافران توسط اعمال نادرستشان اشاره دارد (طباطبایی، ۱۳۷۴، جلد ۷، ص ۴۶۳-۴۷۰).

○ توضیح: این ترجمه معنای حقیقی را صریح‌تر بیان می‌کند، اما ممکن است بخشی از زیبایی استعاری آیه را کاهش دهد.

۷. تحلیل داده‌ها و ارزیابی ترجمه‌های ماشینی استعاره‌های قرآنی

این پژوهش به تحلیل تطبیقی ترجمه استعاره‌های مفهومی «نور» و «ظلمت» در آیات منتخب قرآن کریم توسط سه مدل هوش مصنوعی (گراک، جمینای، و چت‌جی‌پی‌تی) بر اساس نظریه استعاره مفهومی لیکاف و جانسون (۱۹۸۰) و راهبردهای ترجمه نیومارک (۱۹۸۸) پرداخت. آیات منتخب در چهار محور اصلی شامل نور به عنوان هدایت، ایمان و معرفت، ظلمت به عنوان گمراهی، کفر و جهل، بینایی/نابینایی به عنوان استعاره بصیرت و روشندلی/نادانی و کوردلی و زندگی/مرگ به عنوان استعاره ایمان/کفر دسته‌بندی شدند. فهم این استعاره‌ها در قرآن نیازمند داشتن دانش و آگاهی دینی و فرهنگی بسیاری است. هدف از این مطالعه بررسی این است که آیا این مدل‌ها می‌توانند معانی عمیق‌تر معنوی و فرهنگی این استعاره‌ها را به زبان فارسی منتقل کنند یا خیر.

در ادامه، عملکرد مدل‌های هوش مصنوعی را در ترجمه استعاره‌ها بررسی می‌کنیم:

۷-۱. بازتولید استعاره و محدودیت‌های آن

هر سه مدل هوش مصنوعی عمدتاً از راهبرد «بازتولید همان استعاره» نیومارک (۱۹۸۸، ص ۸۶) استفاده کرده‌اند. این رویکرد، اگرچه در حفظ اصالت ظاهری متن موفق است اما برای انتقال عمق مفهومی استعاره‌های قرآنی، به‌ویژه برای مخاطبان ناآشنا با زمینه‌های فرهنگی و تفسیری، کافی به نظر نمی‌رسد. برای مثال، در آیه ۳۵ سوره نور ﴿اللَّهُ نُورٌ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ...﴾، بازتولید «نور» بدون توضیح معنای آن به‌عنوان ذات الهی و هدایت، فهم کامل را محدود کرده است. به‌طور مشابه، در آیه ۴۰ سوره نور ﴿أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ...﴾، مدل‌ها تشبیه چندلایه «ظلمات» را حفظ کردند، اما معنای آن به‌عنوان لایه‌های انباشته کفر، جهل و گناه را تبیین نکردند.

۷-۲. نقص در تبیین و بسط معنا

مدل‌ها در افزودن توضیحات یا یادداشت‌های تکمیلی برای شفاف‌سازی معانی انتزاعی استعاره‌ها ضعف قابل توجهی نشان دادند. نیومارک (۱۹۸۸، ص ۸۶) تأکید می‌کند که در متون با بار فرهنگی و مذهبی، افزودن توضیح یا تبدیل استعاره به معنا می‌تواند وضوح را افزایش دهد. فقدان این توضیحات، درک لایه‌های عمیق معنایی، مانند «نور» به‌عنوان ذات الهی یا «ظلمات» به‌عنوان چندلایگی کفر و جهل در آیه ۴۰ سوره نور، را برای مخاطبان دشوار می‌سازد. برای مثال، جمینای در برخی موارد توضیحات مختصری در گروه افزوده است (مانند «روح» در شوری ۵۲)، اما این توضیحات کافی نیستند.

۳-۷. دقت در حفظ جنبه‌های دستوری (مفرد و جمع)

مدل‌ها در حفظ تفاوت میان جمع بودن «ظلمات» و مفرد بودن «نور» (مانند بقره ۲۵۷) وفاداری نسبی به متن اصلی نشان داده‌اند. این تمایز از نظر مفهومی مهم است، زیرا بر پراکندگی باطل (ظلمات) در برابر وحدت حقیقت (نور) دلالت دارد. با این حال، هیچ‌یک از مدل‌ها توضیحی درباره اهمیت معنایی این تقابل ارائه نکردند، که این امر فهم عمیق متن را محدود می‌کند.

۷-۴. رویکردهای متفاوت هوش مصنوعی

۱. گراک: تمرکز بر حفظ واژه‌های اصلی و لحن بلاغی

گراک واژه‌های اصلی استعاره (مانند «نور»، «ظلمات»، یا «قلب») را به صورت تحت‌اللفظی حفظ کرده و در برخی موارد لحن بلاغی و عاطفی آیات را بهتر منتقل می‌کند. این مدل به ایجاز و وفاداری به ساختار زبانی متن اصلی پایبند است. نمونه‌ها:

- نور ۳۵ (نور به‌عنوان ذات الهی و هدایت): گراک «نور» را به‌عنوان «نور» ترجمه کرده و از معادل‌های فرهنگی مانند «روشنایی» اجتناب نموده است. با این حال، توضیحی درباره معنای «نور» به‌عنوان ذات الهی یا معرفت ارائه نداده است.

- انعام ۱۲۲ (مرگ به‌عنوان کفر، زندگی و نور به‌عنوان ایمان): گراک برای «زین» (آراستگی اعمال کافران) از واژه «فریبنده» استفاده کرده که به معنای منفی آن نزدیک‌تر است (بر اساس تفسیر المیزان)، اما توضیحی درباره معنای استعاری «مرده» (کفر) یا «نور» (هدایت) ارائه نکرده است.

نقد و ارزیابی: گراک در حفظ ظاهر و لحن استعاره‌ها قوی‌تر است، اما فقدان توضیحات تکمیلی (مانند پاورقی یا کروش) باعث می‌شود معانی عمیق‌تر برای مخاطبان ناآشنا مبهم بماند. نیومارک (۱۹۸۸، ص ۸۶) پیشنهاد می‌دهد که افزودن توضیح می‌تواند وضوح را افزایش دهد، اما گراک به این راهبرد توجه کافی نداشته است.

۲. جمینای: معادل‌سازی فرهنگی و افزودن توضیحات محدود در کروش

جمینای در برخی موارد از معادل‌سازی فرهنگی استفاده می‌کند و گاهی توضیحات مختصری در کروش برای شفاف‌سازی معنا اضافه می‌کند. این مدل در انتقال لحن بلاغی (مانند پرسش‌های بلاغی) قوی‌تر عمل می‌کند، اما معادل‌سازی‌هایش گاهی بار معنایی الهی را تضعیف می‌کند.

- نمونه‌ها:

- بقره ۲۵۷ (ظلمات به‌عنوان گمراهی، نور به‌عنوان هدایت): جمینای «نور» را به «روشنایی» ترجمه کرده است که بار الهی و معنوی «نور» را کاهش می‌دهد، زیرا «روشنایی» بیشتر به مفهوم فیزیکی اشاره دارد تا الهی (برخلاف تفسیر المیزان که «نور» را ایمان می‌داند). همچنین، توضیحی درباره تفاوت جمع «ظلمات» (پراکندگی باطل) و مفرد «نور» (وحدت حقیقت) ارائه نمی‌دهد.

- شوری ۵۲ (نور به‌عنوان وحی): جمینای با افزودن توضیح در گروه «مانند «نور» [وحی الهی]» تلاش کرده معنای استعاری را شفاف کند، اما این توضیحات ناکافی هستند زیرا ارتباط کامل «نور» با وحی را منتقل نمی‌کنند.

- رعد ۱۶ (نابینایی به‌عنوان نادانی، بینایی به‌عنوان بصیرت): جمینای با استفاده از لحن پرسشی قوی‌تر («یکسانند؟!») به جنبه بلاغی آیه نزدیک‌تر شده است، اما معنای حقیقی «نابینا» (جاهل) و «بینا» (بصیر) را توضیح نمی‌دهد.

- نور ۴۰ (ظلمات به‌عنوان چندلایگی کفر و جهل): جمینای با افزودن «اعمالشان» به تشبیه چندلایه «ظلمات»، تفسیری غیرضروری ارائه نموده است که تمرکز بر گمراهی را منحرف می‌سازد.

نقد و ارزیابی: تلاش جمینای برای افزودن توضیحات در گروه گامی مثبت ارزیابی می‌شود، اما این توضیحات اغلب ناکافی و گاه نادرست هستند. معادل‌سازی فرهنگی (مانند «روشنایی») می‌تواند معنا را تضعیف کند، به‌ویژه در متون قرآنی که «نور» کارکردی معرفتی و الهی دارد. نیومارک (۱۹۸۸، ص ۸۶) استفاده از توضیحات تکمیلی را توصیه می‌کند، اما جمینای این راهبرد را به‌صورت ناقص اجرا کرده است.

۳. چت‌جی‌پی‌تی: بازتولید تحت‌اللفظی با تفسیرهای گاه نادرست

- ویژگی‌ها: چت‌جی‌پی‌تی مانند گراک به بازتولید تحت‌اللفظی تمایل دارد، اما در برخی موارد تفسیرهای نادرستی ارائه می‌دهد که معنای مثبت ناخواسته‌ای به استعاره‌ها نسبت می‌دهد. این مدل کمتر از جمینای توضیحات تکمیلی اضافه می‌کند و در حفظ لحن بلاغی ضعیف‌تر عمل می‌کند.

- نمونه‌ها:

- انعام ۱۲۲ (مرگ به‌عنوان کفر، زندگی و نور به‌عنوان ایمان): چت‌جی‌پی‌تی برای «زین» (آراستگی اعمال کافران) از واژه «آراسته» استفاده کرد که معنای مثبت ناخواسته‌ای القا می‌کند، برخلاف تفاسیر قرآنی (مانند المیزان) که «زین» را به معنای فریبندگی منفی می‌دانند. این مدل توضیح مختصری برای «مرده» (به‌عنوان «گمراه») افزود، اما ناکافی است.

- نور ۳۵ (نور به‌عنوان ذات الهی): چت‌جی‌پی‌تی «نور» را تحت‌اللفظی بازتولید کرد، اما هیچ توضیحی درباره معنای آن به‌عنوان ذات الهی یا معرفت ارائه نداد.

- زمر ۲۲ (نور به عنوان بصیرت معنوی): چت جی پی تی در توضیح «گشایش سینه» و «قساوت قلب» ضعیف عمل کرد و لحن عاطفی آیه را منتقل نکرد.

- نور ۴۰ (ظلمات به عنوان چندلایگی کفر و جهل): چت جی پی تی با عبارت «انباشته بر یکدیگر» به چندلایگی «ظلمات» اشاره کرده، اما معنای حقیقی آن (جهل، کفر، گناه) را توضیح نمی‌دهد.

نقد و ارزیابی: چت جی پی تی در بازتولید تحت‌اللفظی مشابه گراک عمل می‌کند، اما تفسیرهای نادرست (مانند «آراستگی» در انعام ۱۲۲) و فقدان توضیحات تکمیلی، فهم معانی عمیق‌تر را برای مخاطبان دشوار می‌سازد.

۷-۵- مقایسه و تحلیل کلی

- گراک: در حفظ واژه‌های اصلی و لحن بلاغی (مانند انعام ۱۲۲) قوی‌تر است، اما عدم استفاده از توضیحات تکمیلی، فهم معانی عمیق‌تر را محدود می‌کند.

- جمینای: با افزودن توضیحات در گروه (مانند شوری ۵۲) و تأکید بر لحن بلاغی (مانند رعد ۱۶) تلاش بیشتری برای شفاف‌سازی نشان می‌دهد، اما معادل‌سازی‌های نادرست (مانند «روشنایی» در بقره ۲۵۷) و توضیحات ناکافی، کارایی آن را کاهش می‌دهد.

- چت جی پی تی: در بازتولید تحت‌اللفظی موفق است، اما تفسیرهای نادرست (مانند «آراستگی» در انعام ۱۲۲) و کمبود توضیحات، آن را در مقایسه با گراک و جمینای ضعیف‌تر می‌سازد.

۸. نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف ارزیابی توانایی مدل‌های هوش مصنوعی در ترجمه استعاره‌های مفهومی نور و تاریکی در قرآن کریم، به بررسی چالش‌ها و راهکارهای بهبود این فرآیند پرداخت. یافته‌ها نشان می‌دهد که مدل‌های هوش مصنوعی موجود (گراک، جمینای، چت جی پی تی) قادرند استعاره‌ها را به صورت تحت‌اللفظی بازتولید کنند، که این امر نشان‌دهنده توانایی آن‌ها در حفظ ظاهر استعاره‌ها است. با این حال، محدودیت اصلی این مدل‌ها در درک عمیق معنای انتزاعی و فرهنگی نهفته در این استعاره‌ها و ناتوانی در بسط و تبیین این معانی برای مخاطب عام فارسی‌زبان ارزیابی می‌شود.

با توجه به پیشرفت‌های روزافزون در حوزه هوش مصنوعی و پردازش زبان طبیعی، ظرفیت بالایی برای بهبود ترجمه ماشینی متون مقدس وجود دارد. ادغام نظریه‌های معناشناسی شناختی لیکاف و جانسون (۱۹۸۰) با الگوریتم‌های پیشرفته ترجمه ماشینی می‌تواند به مدل‌ها کمک کند تا تعامل پیچیده بین زبان، تفکر و معنویت را بهتر درک کنند. این رویکرد شامل موارد زیر است:

۱. استفاده از چارچوب لیکاف و جانسون برای شناسایی نگاهت‌های مفهومی (مانند «نور = هدایت» یا «ظلمات = گمراهی») و گنجاندن آن‌ها در مدل‌های زبانی برای تولید ترجمه‌های معنادارتر.

۲. بهره‌گیری از منابع تفسیری مانند تفسیر المیزان برای آموزش مدل‌ها در تشخیص معانی چندلایه استعاره‌ها. برای مثال، مدل‌ها می‌توانند یاد بگیرند که «ظلمات» در آیه ۴۰ سوره نور به لایه‌های جهل، کفر، و گناه اشاره دارد.

۳. توسعه الگوریتم‌هایی که به صورت خودکار راهبردهای نیومارک (مانند افزودن پاورقی یا تبدیل به معنا) را در ترجمه‌های ماشینی اعمال کنند. این امر می‌تواند شامل تولید خودکار پاورقی‌هایی مانند «نور: هدایت الهی و معرفت» باشد.

آموزش مدل‌ها برای تشخیص زمینه‌های فرهنگی و الهیاتی (مانند تفاوت واژگان مفرد/جمع در مفهوم «نور» و «ظلمات») و ارائه توضیحات مرتبط برای مخاطبان فارسی‌زبان. لازم به ذکر است که پیشنهاد‌های ارائه‌شده در این پژوهش (مانند افزودن توضیحات تفسیری یا پاورقی بر اساس راهبردهای نیومارک و تفسیر المیزان) صرفاً به عنوان راهکارهای نظری و عملی برای بهبود ترجمه‌های آینده هوش مصنوعی مطرح شده‌اند و به مدل‌ها عرضه نشده است. این امر به دلیل عدم دسترسی به ابزارهای بهبود مدل‌ها خارج از دامنه این پژوهش می‌باشد.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

منابع

قرآن کریم.

دهقان، مسعود، و وهابیان، بهناز. (۱۴۰۱). مفهوم‌سازی استعاره‌های قرآنی از منظر شناختی: مطالعه موردی سوره‌های صفات و کهف. *دوفصلنامه مطالعات ادب اسلامی*، ۳(۲)، ۱۸۳-۲۰۶.

روشن چسلی، محمد مهدی، و نعمتی، فاروق. (۱۴۰۳). مفهوم‌سازی استعاری مفاهیم بدن در قرآن کریم (مطالعه معنایی - سبک‌شناسی). *فصلنامه مطالعات سبک‌شناختی قرآن کریم*، ۸(۲)، ۲۴۸-۲۶۶. <https://doi.org/10.22034/jilr.2023.62762>

طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۷۴). *تفسیر المیزان*. جلد‌های ۲، ۶، ۱۱، ۱۵، ۱۷، ۱۸. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۶۷). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. ج ۳ و ۸، تصحیح: فضل الله یزدی طباطبایی، ج ۳ و ۸. بیروت: دار المعرفه.

قرائتی، محسن. (۱۳۸۳). *تفسیر نور*. چاپ یازدهم. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.

حجازی، بهجت‌السادات. (۱۳۹۵). استعاره مفهومی آیه نور در قرآن. *فنون ادبی*. شماره ۵(۹۶)، صص ۸۳-۱۱۱.

مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۷). *تفسیر نمونه*. چاپ سی و ششم. جلد ۲ و ۱۴، تهران: دار الکتب الاسلامیه.

English References

- Banaeian Esfahani, A., & Mirsafaei Rizi, E. S. (2025). Applying cognitive semantics to infer psychological teachings from the Quran. *Ijaz Arabi Journal of Arabic Learning*, 8(2), 689–709. <https://doi.org/10.18860/ijazarabi.v8i2.31803>
- Berrada, K. (2006). Metaphors of light and darkness in the Holy Quran: A conceptual approach. *Basamat*, 1(1), 45–64.
- Chandra, R., Tiwari, A., Jain, N., & Badhe, S. (2024). Large language models for metaphor detection: Bhagavad Gita and Sermon on the Mount. *IEEE Access*, 12, 84452–84469. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2024.3411060>
- Christiansen, J. (2015). The dark Koran: A semantic analysis of the Koranic darknesses (zulumāt) and their metaphorical usage. *Arabica*, 62(2), 185–233. <https://doi.org/10.1163/15700585-12341352>
- Fadhel, S. A. A. (2025). The use of the AI model ChatGPT in translating religious texts and comparing it with expert translation: A comparative study. *Albaydha University Journal*, 7(1), 946–955. <https://doi.org/10.56807/buj.v7i1.758>
- Gibbs, R. W. (2017). *Metaphor wars: Conceptual metaphors in human life*. Cambridge University Press.
- Hanapi, M. (2013). The conceptual elements of the development worldview in the Qur'an: A study of thematic exegesis. <https://www.semanticscholar.org/paper/082601388578d845e8067665de18059d2c8d6e86>
- Ichien, N., Stamenković, D., & Holyoak, K. J. (2023). Large language model displays emergent ability to interpret novel literary metaphors. *Metaphor and Symbol*, 39(4), 296–309. <https://doi.org/10.1080/10926488.2024.2380348>
- Johnson, M. L., & Lakoff, G. (2002). Why cognitive linguistics requires embodied realism. *Cognitive Linguistics*, 13, 245–264. <https://doi.org/10.1515/COGL.2002.016>
- Kovecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Kovecses, Z., & Benczes, R. (2002). *Metaphor: A practical introduction*. Oxford University Press
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
- Lawler, J. M. (1982). Review: Metaphors We Live by. *Language*, 59(1), 201–207. <https://doi.org/10.2307/414069>
- Marlion, F. A., Kamaluddin, K., & Rezeki, P. (2021). Tasybih at-tamtsil dalam Al-Qur'an: Analisis balaghah pada Surah Al-Kahfi. *Lughawiyah: Journal of Arabic Education and Linguistics*, 3(1), 33–44. <https://doi.org/10.31958/lughawiyah.v3i1.3210>
- Mohamed, M. (2014). The metaphor of nature in the Holy Quran: A critical metaphor analysis. *Journal of Arabic and Human Sciences*, 7(3), 83–100. <https://doi.org/10.12816/0009611>
- Najjar, S. A. (2012). *Metaphors in translation: An investigation of a sample of Quran metaphors with reference to three English versions of the Quran* [Doctoral dissertation]. Liverpool John Moores University.
- Newmark, P. (1988). *A textbook of translation*. Prentice Hall.
- Nurbayan, Y. (2019). Metaphors in the Quran and its translation accuracy in Indonesian. *Indonesian Journal of Applied Linguistics*, 8(3), 710–715. <https://doi.org/10.17509/ijjal.v8i3.15550>
- Rumman, R., & Salem, M. N. A. (2023). The translation of Quranic metaphorical expressions from Arabic into English. *Journal of Language Teaching and Research*, 14(3), 646–655. <https://doi.org/10.17507/jltr.1403.12>
- Shareef, O. A., & Sahyoun, M. (2023). Assessment of the translation of metaphor and simile in selected Quranic verses into English. *Journal of Language Studies*, 7(2), 397–415. <https://doi.org/10.25130/lang.7.2.19>

Persian and Arabic References Presented in English

The Holy Quran. [In Arabic]

Dehghan, M., & Vahabian, B. (2022). Conceptualization of Quranic metaphors from a cognitive perspective: A case study of Surahs As-Saffat and Al-Kahf. *Journal of Islamic Literature Studies*, 3(2), 183–206. [In Persian]

Hejazi, B. (2016). The conceptual metaphor of the Verse of Light in the Quran. *Literary Techniques*, 5(96), 83–111. [In Persian]

Makarem Shirazi, N. (2008). *Tafsir Nemuneh* (36th ed., Vols. 2 & 14). Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Persian]

Roshan Chesli, M. M., & Nemati, F. (2024). Conceptualization of bodily concepts in the Holy Quran: A semantic–stylistic study. *Journal of Stylistic Studies of the Holy Quran*, 8(2), 248–266. <https://doi.org/10.22034/jilr.2023.62762> [In Persian]

Tabarsi, F. B. H. (1988). *Majma al-bayan fi tafsir al-Quran* (Vols. 3 & 8; Fadl Allah Yazdi Tabatabaei, Ed.). Beirut: Dar al-Maarefah. [In Arabic]

Tabatabaei, M. H. (1995). *Tafsir al-Mizan* (Vols. 2, 6, 11, 15, 17, 18). Qom: Daftar-e Nashr-e Islami. [In Persian]

Qaraati, M. (2004). *Tafsir Nur* (11th ed.). Tehran: Markaz-e Farhangi-ye Dars-ha-ye Quran. [In Persian]

